

ADA Universitetində “COP29 və Azərbaycan üçün Yaşıl Baxış” mövzusunda beynəlxalq forum keçirilib
Prezident İlham Əliyev forumda iştirak edib

Aprelin 23-də ADA Universitetində “COP29 və Azərbaycan üçün Yaşıl Baxış” mövzusunda beynəlxalq forum keçirilib.

AZƏRTAC xəbər verir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev forumda iştirak edib və tədbir iştirakçılarının suallarını cavablandırıb.

Forumunu açan ADA Universitetinin rektoru **Hafiz Paşayev** dedi: Zati-aliləri cənab Prezident İlham Əliyev.

Hörmətli ADA Universitetinin 6-cı Siyasət Forumunun iştirakçıları.

Sizi ildə iki dəfə təşkil edilən siyasət forumumuzda salamlamaqdan böyük şərəf duyuram. Bu dəfə bizim tədbirdə 30 ölkədən 64 iştirakçı var. Prezident Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və dəstəyi sayəsində sabah biz Ermənistanın işğalından azad olunmuş və artıq məcburi köçkünlərin qayıdışına şahidlik edən gözəl Laçın şəhərinə səfər edəcəyik.

2023-cü ilin dekabrında baş tutmuş sonuncu forumdan sonra Azərbaycan yekdilliklə BMT-nin İqlim Dəyişikliyi Konfransına ev sahibliyi edəcək ölkə seçilmişdir. Bu, Azərbaycanın qlobal miqyasda güclü diplomatiyasının əlaməti və çoxtərəfli danışıqlar zamanı etibarlı tərəfdaş nüfuzunun təsdiqidir. Bundan əvvəl Azərbaycan BMT Təhlükəsizlik Şurası, Qoşulmama Hərəkatı və Türk Dövlətləri Təşkilatı kimi beynəlxalq təsisatlarda uğurla sədrlik etmişdir.

Bakı dünyanın neft sənayesinin yarandığı yerdir. Bu gün isə rəmzi mənə ondan ibarətdir ki, qarşıdan gələn noyabr ayında on minlərlə iştirakçı iqlim dəyişikliyi nöqtəyi-nəzərindən planetimizin gələcəyini müzakirə etmək üçün COP29-la bağlı Bakıya səfər edəcəkdir.

ADA Universiteti aidiyyəti beynəlxalq təsisatlarla birgə təlimlərin, konfransların və tədqiqatların təşkil edilməsi ilə COP29 Təşkilat Komitəsinin akademik tərəfdaşı olmaqdan şərəf duyur. Bu forum regional təhlükəsizlik, enerji keçidi və yaşıl artımla bağlı Azərbaycanın baxışının təqdim olunması, Qarabağda yaşıl və ekoloji cəhətdən təmiz zonaların yaradılması, Azərbaycanda külək və günəş enerjisi layihələri, Avropa İttifaqına qədər uzanan yaşıl enerji dəhlizlərinin gələcəyi və digər mövzular baxımından yanaşmasını təqdim etməklə qlobal siyasət müzakirələrinə öz töhfəsini verəcək.

Bununla yanaşı, biz diqqətimizi erməni işğalının nəticələrinin ətraf mühitə təsiri, o cümlədən çox ciddi mina problemi və bunun fəsadlarının aradan qaldırılması üçün beynəlxalq hüquq alətlərinə yönəltməliyik.

Zati-aliləri cənab Prezident, fürsətdən istifadə edərək Sizi və ölkəmizi Qazax rayonunun kəndlərinin sülh yolu ilə qaytarılması kimi diplomatik uğur münasibətilə təbrik etmək istərdim. Yorulmaz səyləriniz sayəsində regionumuzda firavanlıq və inkişafın bərqərar olunması işində Sizə uğurlar arzu etmək istəyirik. Gərgin qrafikinə baxmayaraq, bu gün ADA Universitetində tədbirə vaxt ayırdığınıza görə Sizə təşəkkür edirik. Ümid edirik ki, bugünkü müzakirələr və Qarabağa sabahkı səfər qlobal qarşıdurma dönməsində regional inkişaf hadisələrinə daha da aydınlıq gətirəcək. Heç şübhəsiz ki, bu, bizim iştirakçı ekspertlərə gələcək təhlillərində və dərc ediləcək materiallarında yardımçı olacaqdır. Cənab Prezident, buyurun, söz Sizinindir.

Prezident İlham Əliyev: Hörmətli qonaqlar, hamınızı görməyə şadam, Azərbaycana xoş gəlmisiniz. Sizə ölkəmizdə xoş vaxt keçirməyi və hər zaman olduğu kimi, məhsuldar müzakirələr arzu edirəm. Bu tədbirə növbəti dəfə dəvətə və sizinlə söhbət aparmaq imkanına görə təşəkkür edirəm.

Mən müntəzəm olaraq ADA Universitetinin forumlarında iştirak edirəm və artıq qeyd edildiyi kimi, biz sonuncu dəfə ötən il dekabrın əvvəlində görüşmüşük. O vaxtdan bəri Azərbaycanda və ətrafda bir çox hadisələr baş verib və deyərdim ki, bütün bu hadisələr müsbət məcrada cərəyan edib. Buraya Ermənistan ilə Azərbaycan arasında münasibətlərin normallaşdırılması prosesi və sərhədlərin delimitasiyası daxildir. COP29-a gəldikdə isə, bu, beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən Azərbaycana olan böyük ehtiramın və dəstəyin göstəricisidir və biz hazırlığın fəal mərhələsindəyik. Bizim bir ildən az vaxtımız var idi və yaxşı nəticələr əldə etmək üçün biz olduqca fəal və səmərəli çalışmalıyıq.

Əlbəttə, bizim üçün COP29 çox böyük məsuliyyətdir. Burada söhbət təkcə təşkilatı məsələlərdən deyil, nəticələrin əldə edilməsindən də gedir.

Siz sabah Laçına səfər edəcəksiniz. Mən burada çoxlu tanış simalar görürəm və bilirəm ki, forum iştirakçıları artıq Şuşa, Ağdam və Zəngilanda olublar, bu dəfə isə Laçına səfər edəcəklər. Ancaq yeni

iştirakçılar da var və əminəm ki, siz səfərinizdən zövq alacaqsınız. Laçın Azərbaycanın ən füsunkar bölgələrindəndir və yaşıl gələcək haqqında danışırıqsa, görəcəksiniz ki, Laçın tamamilə yaşıldır.

Bu gün irimiqyaslı inkişaf gedir, Laçın şəhərinin və onun yaxınlığındakı bir kəndin yenidən qurulması sizə Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun gələcəkdə tam bərpa edilmiş simasının şahidi olmaq imkanı verəcək.

Ötən ilin may ayında mən 30 ildən sonra oraya qayıdan Laçın şəhərinin ilk sakinlərinə evlərinin açarlarını təqdim etdim. Hazırda isə növbəti sakinlər oraya qayıdırlar və doğma yurdlarına geri qayıtmaq arzusunda olan məcburi köçkünlərin faiz nisbəti gözlədiyimizdən də artıqdır. Hətta oranı heç vaxt görməyən gənc nəsil belə orada olmaqdan həzz alır. Bu, Azərbaycan xalqının öz köklərinə həqiqətən də nə qədər bağlı olduğunu nümayiş etdirir.

Laçın 1992-ci ilin mayında - Şuşanın işğalından 10 gün sonra işğal edilmişdir. Bu, Birinci Qarabağ müharibəsinin ən faciəvi hadisələrindən biri idi, çünki bunun nəticəsində Ermənistan ilə Azərbaycanın Qarabağ bölgəsi arasında quru əlaqəsi yarandı və bu, Ermənistandan bizim torpaqlara çox böyük həcmdə silahların daşınmasına, çoxsaylı hərbi personalın daxil olmasına imkan yaratdı.

Laçının azad edilməsi də bizim güclü siyasi iradəmizin göstəricisi idi. Laçının böyük hissəsi siyasi vasitələrlə azad edilib. İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı biz Laçın rayonunun cənub hissəsini azad etdik və bunun özü də mühüm hərbi qələbə idi. Lakin rayonun əksər hissəsi, o cümlədən Laçın şəhəri siyasi vasitələrlə azad edilib. Beləliklə, mən işğal edilmiş ərazilərin hərbi-siyasi yolla azad olunduğunu deyəndə Laçın bunun bariz nümunəsidir.

Hazırda isə biz siyasi yolla davam edirik. Əminəm ki, biz bütün məqsədlərimizə siyasi vasitələrlə nail ola bilərik və məhz bunu nümayiş etdiririk.

Giriş nitqimlə vaxtınızı çox almaq istəmirəm. Hesab edirəm ki, müzakirələrə daha çox vaxt ayırmalıyıq. Məni dəvət etdiyinizə və bizimlə birlikdə olduğunuza görə bir daha təşəkkür edirəm.

Prezidentin köməkçisi Hikmət Hacıyev: Təşəkkür edirəm, cənab Prezident. İcazənizlə müzakirəmizə və sual-cavab hissəsinə keçək. Birinci sual üçün Almaniyanın Beynəlxalq və Təhlükəsizlik Məsələləri üzrə Alman İnstitutunun dosenti Daria İsaçenkoya söz verilir.

Daria İsaçenko: Bu fürsətə görə təşəkkür edirəm. Mənim sualım Avrasiya inteqrasiyası ilə bağlıdır. Son 2-3 il ərzində Azərbaycan Avrasiya İqtisadi İttifaqının zirvə toplantılarında və digər beynəlxalq tədbirlərində iştirak edir. Siz Avrasiya inteqrasiyasında maraqlısınız və burada Bakı üçün hansı üstünlükləri görürsünüz? Azərbaycanın bu təşkilata üzvlüyü gözləniləndirmi? Əlavə bir sualım da var. Bu həftə Siz Almaniyaya səfər edəcəksiniz. Bu səfərdən hansı gözləntiləriniz var? Bu fürsətə görə bir daha təşəkkürümü bildirirəm.

Prezident İlham Əliyev: Bəli, biz həqiqətən də həm Prezident, həm də Baş nazir səviyyəsində Avrasiya İqtisadi İttifaqının tədbirlərinə dəvət edilmişik. Mən bir dəfə fəxri qonaq qismində belə tədbirdə iştirak etmişəm və əslində, Ermənistan istisna olmaqla, Avrasiya İqtisadi İttifaqının bütün üzvləri ilə Azərbaycanın sıx tərəfdaşlıq münasibətləri var. Yəni, bizim üçün bu ölkələr qrupu qeyri-adi deyil, biz onları çox yaxşı tanıyırdıq. O ki qaldı, Avrasiya İqtisadi İttifaqı ilə daha sıx əməkdaşlıq planlarına, Azərbaycan özünü təmin edən iqtisadiyyata malikdir və hətta böhran dövründə dayanıqlı artım nümayiş etdirir. Bizim xarici borcumuz olduqca aşağı səviyyədədir və hazırda ÜDM-in 8 faizindən aşağıdır. Biz bu göstərici üzrə aparıcı dövlətlər sırasındayıq. Dayanıqlı, daxili resurslara söykənən və şaxələndirilmiş iqtisadiyyata, Avrasiya İqtisadi İttifaqına üzv dövlətlərlə yaxşı ikitərəfli iqtisadi əlaqələrə malik olmağımız bizə kifayət edir. Əlavə inteqrasiyanın praktiki üstünlüklərini görsək, əlbəttə ki, bunları dəyərləndirəcəyik. Üstün və mənfə cəhətlərini dəyərləndirib düzgün qərar qəbul edəcəyik.

Bizdə olan məlumata görə, üzv dövlətlər arasında vaxtaşırı iqtisadi fikir ayrılıqları meydana gəlir və dediyim kimi, Ermənistan istisna olmaqla, Avrasiya İqtisadi İttifaqının bütün üzvləri ilə bizim çox yaxşı münasibətlərimiz, o cümlədən iqtisadi əlaqələrimiz var. Biz çəkişmə vəziyyətində olmaq və ya iqtisadi tərəfdaşlığımıza xələl gətirə biləcək addımlar atmaq məcburiyyətində qalmaq istəmirik. Bir daha təkrar edirəm ki, beynəlxalq təsisatlarda üzvlüklə bağlı atduğumuz bütün addımlarımız hər zaman pragmatizmə əsaslanıb. Bunu Qoşulmama Hərəkatına üzvlüyümüzə bağlı da söyləyə bilərəm. Biz 10 ildən bir az artıqdır ki, Qoşulmama Hərəkatına üzv olmuşuq. Bu, düşünülmüş və düzgün təhlil edilmiş addım idi. Bundan sonra biz bu təsisatda sədrliyi öz üzərimizə götürdük, imkanlarımızı nümayiş etdirdik və çoxsaylı dostlar qazandıq.

Hazırda bizim belə planlarımız yoxdur. Lakin gələcəkdə bunu nəzərdən keçirməyəcəyimizi deyə bilərik. Hər şey yaxınlaşmanın hansı əlavə iqtisadi faydanın verəcəyindən asılı olacaq. Belə bir üstünlük görsək, qərar qəbul edəcəyik. Əks təqdirdə, bugünkü vəziyyət bizi qane edir.

Azərbaycan-Almaniya əlaqələrinə gəldikdə deyirdim ki, son ay ərzində biz daha fəal təmaslar görürük. Mən ötən ilin martında Almaniya dəvət edilmişdim və bu səfər baş tutdu. Prezident və Kanslerlə görüşlərim oldu. Kanslerlə biz, həmçinin fevral ayında Münhendə görüşdük. Bu dəfə isə mən COP29-a ev sahibliyi edən ölkənin Prezidenti qismində Petersberq Konfransına dəvət olunmuşam. Bu, Almaniya təşkil edilən ənənəvi konfransdır və adətən COP-a ev sahibliyi edən prezident oraya dəvət olunur.

Bununla bərabər, orada Almaniyanın rəhbərliyi ilə görüşlər olacaq və hesab edirəm ki, hazırda bizim əməkdaşlığımız yaxşı məcrada inkişaf edir. Burada qarşılıqlı iqtisadi maraq mövcuddur. Bu yaxınlarda mən Almaniyanın işgüzar dairələrini təmsil edən bir qrup nümayəndə – Alman İqtisadiyyatının Şərq Komitəsinin üzvləri ilə görüşmüşəm. Əməkdaşlıq, sərmayə qoyuluşu və dövlət strukturları ilə müqavilələrin bağlanılmasına dair planlar var. Əlbəttə ki, siyasi təməl hər zaman vacibdir. İstər Azərbaycanda, istərsə də Almaniya biznes dairələri hər zaman siyasi riskləri qiymətləndirir və ölkələrarası əlaqələr sabitdirsə, biznes bunu rəhbər tutur. Hətta deyirdim ki, hazırda biz ikitərəfli münasibətlərimizin ən fəal dövrlərindən birindəyik və bunu çox müsbət qiymətləndiririk.

Hikmət Hacıyev: ABŞ-ın Ceymstaun Fondunun İdarə Heyətinin üzvü Metyu Brayza.

Metyu Brayza: Cənab Prezident, burada olmaq şərəfinə görə çox təşəkkür edirəm. Bu, mənim üçün ən maraqlı söhbətlərdən biridir və Sizin bütün suallara bu cür təfərrüatlı, hər hansı bir qeydlərdən istifadə etmədən cavab verməyiniz məni valeh edir. Mən rektor Hafiz Paşayevə də təşəkkürümü bildirmək istəyirəm.

Keçən ilin sentyabrından 9 ay ötür və görün nə qədər heyranedicə hadisələr baş verib. Bu səhər bu haqda söhbət edirdik - Azərbaycan bütün ərazisində suverenliyini bərpa etmək üçün nəhəng addımlar atdı, bu ərazilərdə innovativ texnologiyalar tətbiq edilir və yaşıl enerji zonaları yaradılır, ağıllı şəhər və kəndlər qurulur və COP29. Qazaxın kəndləri geri qaytarıldı, Rusiya sülhməramlıları Azərbaycanı tərk edir. Yəni, inanılmaz hadisələr baş verdi.

COP29-un təşkil edilməsi, əlbəttə ki, məsuliyyətlidir və bu, hər kəsi məşğul edən tədbirdir. Ancaq bu işin strateji kommunikasiya tərəfi də var və strategiya nədən ibarətdir? Bütün sadaladığım amillər daxil olmaqla Azərbaycanın hekayəsi haqqında danışmaq yerinə düşərdi. Yəni, Azərbaycanın təbliği kimi deyil, çünki o zaman burada manipulyasiyanın baş verdiyini söyləyənlər ola bilər. Amma hər şeyi olduğu kimi anlatmaq lazımdır, çünki insanlar dinləyirlər. Onlar Azərbaycanın və COP29-un uğur qazanmasını istəyirlər. Beləliklə, strateji kommunikasiya planı nədən ibarətdir?

Mən Xəzər hövzəsini əhatə edən regional QHT-lər, şirkətlər və həmfikir insanlardan ibarət daha geniş qrupun toplantısının keçirilməsini təklif edirdim. Burada diqqət Azərbaycanın COP29-da sədrliyinin sülh prosesindən qaynaqlandığına yönəldilməlidir. Çünki ötən ilin dekabrında burada Siz bizə söylədiniz ki, Paşinyan COP-la bağlı vetosunu aradan qaldırdı. Bu, çox gözəl hekayədir, ancaq bir mexanizm olmadan onu eşitdirmək mümkün olmayacaq. Bəlkə COP29 çərçivəsində bir bəyanat hazırlanıb qəbul oluna bilər ki, bu da hər il müəyyən işçi qrupunun yaradılması ilə nəticələnir. Təşəkkür edirəm.

Prezident İlham Əliyev: Çox sağ olun. Əlbəttə, biz bu təklifləri nəzərdən keçirəcəyik. Biz iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə baxımından COP29-un uğurlu olmasını istəyirik. Eyni zamanda, bu, bizim üçün hekayəmizi diqqətə çatdırmaq fürsətidir. Siz tamamilə haqlısınız ki, bizim dünyaya deyəcək sözüümüz çoxdur. Biz həqiqəti söyləməliyik və hesab edirəm ki, ev sahibliyi etməyin üstünlüklərindən biri on minlərlə qonağın gəlməsi olacaqdır. Onların əksəriyyəti buraya ilk dəfə səfər edəcək. Onlar iki həftə və hətta daha az vaxtda vəziyyəti qiymətləndirmək imkanı əldə edəcəklər. Özlərini necə hiss edirlər, ölkəni necə görürlər və bizim planlarımızın nədən ibarət olduğunu öyrənəcəklər.

Siz də qeyd etdiyiniz kimi, sonuncu görüşümüzdən sonra çoxlu hadisələr baş verib. Bunların hamısı müsbət hadisələrdir, hər hansı gerilmə və ya böhran baş verməyib. Əksinə, biz uğura uğur əlavə edirik və ən azı həm Azərbaycanda, həm də regionda hər kəs anlayır ki, bunlar təsadüfi hadisələr deyil. Bütün bu işlər düşünülmüş siyasətin, strategiyanın, düzgün taktikanın və siyasətimizin, diplomatiyamızın bir sıra digər aspektləri üzərində qurulub.

Siz tamamilə düzgün qeyd etdiniz ki, COP29 sülh prosesinin nəticəsidir. Budəfəki COP-un mövzusu maliyyə olmasına baxmayaraq, ev sahibi ölkə olaraq biz gündəliyə bir neçə əlavə edə bilərik və belə məsələlərdən biri sülh olacaqdır. Birincisi, ona görə ki, biz məhz sülh prosesi sayəsində COP29-a ev sahibliyi etmək hüququ qazandıq. Çünki burada Ermənistan vetosunu aradan qaldırdı və biz də qarşılıqlı addımlar atdıq. Burada söhbət təkcə COP-dan və ötən dekabrdan getmir. Burada aramızda etimadın

yanmasından söhbət gedir. Çünki ən böyük çağırış qarşılıqlı etimadın olmaması və ya onun çox aşağı səviyyədə olmasıdır.

Bu hal isə bizim heç də hər dəfə hər müstəvidə bir-birimizə qarşı addım atmalı olmadığımızı nümayiş etdirir. İlk dəfə idi ki, biz beynəlxalq arenada bir-birimizə qarşı addım atmaq məcburiyyətində qalmadıq. Yəni, biz qarşılıqlı dəstək verməsək də, bitərəf qaldıq və bunun özü də bir nailiyyət idi.

Atdığımız addımların nəticələrinin daha bir nümunəsi sərhədin delimitasiyasıdır. Əlbəttə, iki ölkə, xüsusilə də iki xalq arasında daha çox etimadın artırılması üçün görüləcək işlər çoxdur. Lakin burada əsas məsələ tendensiyanın nədən ibarət olması, hansı istiqamətdə irəliləməyimizdir və söylədiklərimin bariz nümunələri var. COP29-un Azərbaycanda keçirilməsi münaqişənin həll olunmasının və sülh danışıqlarında irəliləyişin nəticəsidir.

Bu tədbirin sizin fəaliyyətinizlə inteqrasiya olunması və təkliflərinizin praktiki tətbiqi üçün əlavə məlumat verməyiniz lazım olacaq. COP çərçivəsində bir sıra yan tədbirlər keçiriləcək. Aparıcı beynəlxalq təşkilatlar hətta özlərinin zirvə toplantılarını təşkil edəcəklər.

Bəlkə həmin dövrdə digər bir forum haqqında düşünə bilərsiniz. Adətən siz dekabr ayında toplaşırırsınız. Bir az tarixini dəyişdirə bilərsiniz. Mən sizi bu tədbirə dəvət edirəm. Vaxtınız imkan verəcəksə, sizi burada görməkdən məmnun olardıq.

Əlavə nə edə biləcəyimiz haqqında da düşünə bilərik. Bu gün Qafqaz global miqyasda hadisələrin sürətlə inkişaf etdiyi bölgədir və onların düzgün məcraya yönəldilməsi üçün biz proaktiv olmalıyıq. Biz oturub gözləməli deyilik. Belə olduğu halda, biz uduzacağıq, rahatlaşmaq vaxtı deyil.

İkinci Qarabağ müharibəsindən dərhal sonra deyirdim ki, bizim bu hadisəni qeyd etməyə vaxtımız yoxdur. Bu, belə də oldu. Biz bunu xüsusi qeyd etmədən işimizə davam etdik. Bu işlər davam edir, çünki görüləcək işlər çoxdur.

Hesab edirəm ki, bu, gündəlik Cənubi Qafqazda təhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsi ilə nəticələnəcək. Ümumilikdə Cənubi Qafqazda üç ölkə arasında ən azı məsləhətləşmə formatı yaradıla bilər ki, bu, gələcək əməkdaşlığa yol açsın. Bu, misilsiz bir fürsətdir. Sülh şəraitində müstəqillik yoluna qədəm qoyan Baltik dövlətlərindən fərqli olaraq, Sovet İttifaqının süqutu bizi bu imkandan məhrum etdi. Biz müharibələrlə üzləşdik. İndi isə bu səhifəni çevirmək üçün fürsət var, biz bunu edirik və COP29 bunun gözəl nümunəsidir.

Bu gün Ermənistan ilə Azərbaycan arasında sərhəddə gördükləriniz, pərdəarxası görmədikləriniz, iki ölkənin nümayəndələri arasındakı təmaslar, daha açıq və konstruktiv müzakirələr də bu qəbildəndir. Sərhəd delimitasiyası məsələsində Azərbaycan və Ermənistan olduqca konstruktiv davranış nümayiş etdirir. Görünənlər bunun bir parçasıdır – bu, bir nəticədir. Lakin bu nəticə müntəzəm təmaslardan və müsbət dinamikadan qaynaqlanır. Biz bu işi konsolidasiya etməli və irəliləməliyik.

Hikmət Hacıyev: Nigar Göksel, Türkiyənin Beynəlxalq Böhran Qrupunun Türkiyə və Kipr üzrə direktoru.

Nigar Göksel: Çox təşəkkür edirəm cənab Prezident. BMT-nin iqlim üzrə Zirvə toplantısına ev sahibliyi münasibətilə Sizi təbrik edirəm və bu, bizləri də sevindirir. Əslində, Siz demək olar ki, mənim sualıma artıq cavab verdiniz. COP29 ərəfəsində Azərbaycan-Ermənistan sülh danışıqlarının hansı mərhələdə olacağını görürsünüz? Zirvə toplantısına ev sahibliyi Ermənistan-Azərbaycan dialoquna və daha geniş əməkdaşlığa hansı töhfəni verə bilər?

Prezident İlham Əliyev: Artıq müzakirə etdiyimiz kimi, sülh danışıqları prosesində ciddi irəliləyişə nail olmaq ehtimalının yüksək olması qənaətdəyəm. Bir az geriye qayıdaraq deməliyəm ki, sülh prosesinin təşəbbüskarı məhz Azərbaycan olmuşdur. Çünki İkinci Qarabağ müharibəsi başa çatandan sonra regionda və onun hüduqlarından kənarında bir növ boşluq yarandı, bundan sonra nələrin baş verməli olduğunu bilən yox idi. Yəni, məsələ bundan ibarət idi - müharibə başa çatıb, bu, tam həll demək deyil və bundan sonra nə etməli?

Biz danışıqlara başlamaq təşəbbüsünü irəli sürmək qərarına gəldik və bunu ictimai şəkildə bəyan etdik. İlk mərhələdə Ermənistan tərəfindən buna münasibət bildirilmirdi. Bu, tərəfimizdən başadüşülən idi, çünki müharibənin nəticələri onlar üçün o qədər də asan deyildi. Daha sonra isə biz sülh sazişinin baza prinsiplərini təşkil edən beş prinsipi ortaya qoyduq və onları açıqladıq.

Əslində, danışıqlar məhz həmin prinsiplər əsasında başlandı. Ermənistan bəzi digər mövzular əlavə etdi və bu, başlıca maneə yaratdı. Çünki onlar iki suveren ölkə arasında olan sülh sazişinə dırnaqarası “Dağlıq Qarabağ” məsələsini daxil etmək istəyirdilər. Bu, bizim üçün tamamilə qəbul edilməz idi, çünki dırnaqarası “Dağlıq Qarabağ” Azərbaycanın Qarabağ regionu olub və olacaq, bu, Azərbaycanın daxili

məsələsidir. Bu, irəliləyişə nail ola bilməməyimizin başlıca səbəbi idi. Onlar bütün bu dövr ərzində həmin müddəanın daxil olunmasını israr edirdilər, bu isə bizim üçün tamamilə qəbul edilməz idi və biz razılığa gələ bilməyəcəyimizi görürdük.

Bu, ötən ilin sentyabrına - suverenliyimizi tam bərpa edənədək davam etdi. Lakin burada növbəti problem yarandı. Ermənistan tərəfi fasilə yaratdı və ən azı iki ay bizim şərtlərə münasibət bildirmədi. Çünki bizim şərtlərin mübadiləsi praktikasına var, hər iki ölkənin xarici işlər nazirləri bununla müntəzəm məşğuldur və bu günədək saziş layihəsinə dair şərtlərin 7-8 dəfə belə mübadiləsi baş tutub.

Danışıqlar isə bu yaxınlarda bərpa olunub. Mənim Ermənistanın baş naziri ilə görüşüm yalnız iki ay bundan əvvəl olub. Bundan sonra isə xarici işlər nazirləri görüşüb və biz bu təkliflə çıxış edən Almaniya və onun Kansleri cənab Şoltsa, habelə Ermənistanın və Azərbaycanın xarici işlər nazirlərinin görüşünə ev sahibliyi edən xanım nazir Berboka təşəkkürümüzü bildiririk. Deyə bilərəm ki, biz yalnız indi mahiyyət baxımından real danışıqlara yaxınlaşırıq. Çünki suverenliyimizin və ərazi bütövlüyümüzün tam bərpasından sonra Ermənistan həmin müddəanı aradan qaldırdı və əlbəttə ki, artıq Qarabağ kəlməsinin heç bir aspektini dilə gətirmir. Bununla da ən mühüm maneə aradan qalxdı və hesab edirəm ki, digər müddəalar razılaşdırıla bilər, çünki orada hər-hansı bir yenilik, yeni icad yoxdur, bütün prinsiplər beynəlxalq hüququn normalarına və pragmatik yanaşmaya əsaslanır.

Qazaxıstan tərəfi Ermənistan və Azərbaycan xarici işlər nazirlərinin Qazaxıstanda görüşünün təşkili ilə bağlı bizə müraciət edib. Biz buna razılığımızı vermişik və Ermənistan da buna razı olsa, iki ölkənin xarici işlər nazirlərinin növbəti görüşü Qazaxıstanda baş tuta bilər. Burada bir məqama aydınlıq gətirmək istərdim. Söhbət hər hansı vasitəçilikdən getmir. Çünki bu gün sərhədimizdə baş verənlər onu nümayiş etdirir ki, bizimlə heç kəsin işi olmadığı, bu vəziyyətin kiminsə siyasi ambisiyaları naminə istifadə edilmədiyi halda biz gec-tez razılığa gələ bilərik.

Beləliklə, biz yalnız platforma, məkan barədə danışıq. Belə bir təklif üçün Qazaxıstan hökumətinə də minnətdarıq. Hesab edirəm ki, indi biz Ermənistan tərəfinin cavabını gözləməliyik. Amma yenə də müzakirə olunan məsələnin mahiyyətinə qayıdaraq hesab edirəm ki, biz razılaşmaya ola bilsin heç vaxt olmadığı qədər yaxınıq. Çünki işğal dövründə biz razılaşmaya heç vaxt bu qədər yaxın olmamışdıq. Həmin vaxt biz əsas prinsiplər üzərində razılığa gələ bilmirdik. Məşhur "Madrid prinsipləri", biz heç onların üzərində razılığa gələ bilmirdik. Həmin vaxt bizdə sülh müqaviləsinin layihəsi belə yox idi. Amma indi bu layihə bizdə var. İndi sülh razılaşmasının necə olmalı olduğuna dair bizdə ümumi anlayış var. Biz, sadəcə, təfərrüatlar üzərində çalışmalıyıq. Lakin əlbəttə ki, hər iki tərəfə vaxt lazımdır, çünki sülh müqaviləsi imzalandığı təqdirdə, bu, hər iki ölkə üçün tarixi razılaşma olacaqdır. Buna görə hər bir söz, hər bir nöqtə, hər bir paraqraf vacibdir. Lakin vacib olan odur ki, hər iki tərəfin bunu etmək üçün siyasi iradəsi var.

Hikmət Hacıyev: Ceyms Şarp, Böyük Britaniyanın Azərbaycandakı sabiq səfiri.

Ceyms Şarp: Bildiyiniz kimi, COP26 üç il bundan əvvəl Qazaxıstanda keçirilmişdir. Bizim fikrimizcə, COP sədri kimi sizə fürsətlər verilir, lakin, eyni zamanda, üzərinizə öhdəliklər də qoyulur. Sədrin əsas öhdəliyi iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə aparmaq üçün ölkələrin qərarlaşdırılmalı olduqları bir çox məsələlərlə bağlı konsensusa gəlmək olacaqdır. Bizim öhdəliyimiz digərlərindən etmək istədiklərimizi özümüz edib liderlik sərgiləmək idi və biz başqalarından tələb etdiklərimizdən kənara çıxırdıq. Həmin vaxtı biz sizə və Muxtar Babayevə müraciət edərək Azərbaycanın 2050-ci ilə qədər sıfır karbon tullantıları öhdəliyini üzərinə götürməsinə təşviq edirdik. Həmin vaxt siz bu öhdəliyin tələblərini yerinə yetirə bilmədiyiniz, lakin ümid edirik ki, sədr olaraq siz bu öhdəliyin tələblərini yerinə yetirəcəksiniz. Fırsətlər baxımından biz bu mövzunu artıq qismən müzakirə etmişik. Bu, regionda, Qafqazda, Xəzər hövzəsində, Mərkəzi Asiya regionunda diqqət mərkəzində olmaq üçün bir fürsətdir. İqlim dəyişikliyi nəticəsində Xəzər dənizinin geri çəkilməsi, artan səhrələşmə və mən, əlbəttə ki, Mərkəzi Asiyada və Qafqazda müşahidə etdiyimiz sərhədlər arasından keçən çaylar mübahisələri kimi bu regionun üzvləşdiyi ekoloji problemləri nəzərdə tuturam. Beləliklə, bu ekoloji problemlərin, regionun ekoloji problemlərinin öhdəsindən konkret necə gələcəyinizlə bağlı ideyalarınızı eşitmək mənim üçün maraqlı olardı. Təşəkkür edirəm.

Prezident İlham Əliyev: Təşəkkür edirəm. Hətta COP29-un keçirilməsi bizə həvalə edilməmişdən əvvəl biz ekoloji problemlərlə ciddi məşğul olurduq və iqlim dəyişikliyinə mənfi fəsadlarını azaltmağa çalışırdıq. Siz də doğru qeyd etdiyiniz kimi, hər kəs xüsusilə yayda çimərliyə gedəndə dənizin hər il geri çəkildiyini görə bilər və bu, heç vaxt belə olmamışdır. Bir vaxtlar dəniz irəliləyib gəlib geri çəkilib, lakin bu, bir proses idi. İndi isə dəniz yalnız geri çəkilir. Bu, ətraf mühit, eləcə də ticarət üçün ciddi problemdir. Biz gəmilər üçün daha çox kanal qazmalıyıq və əgər Xəzər dənizinin geri çəkilməsi olduğu kimi davam edərsə, biz nəinki təkə ciddi ekoloji problemlə, kommunikasiya layihələri ilə də bağlı problemlər

yaşayacağıq. Çünki hazırda icra edilməkdə olan vacib layihələrdən biri - Orta Dəhliz Xəzər dənizindən keçir. Beləliklə, burada bir çox məsələlər var. Biz burada ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı çoxlu işlər görürük. Siz bir neçə il burada yaşamısınız və bizim gündəliyimizi bilirsiniz. Biz Abşeron yarımadasının təmizlənməsi ilə bağlı çoxlu işlər görürük və bunun bariz nümunələrindən biri Ağ Şəhər layihəsidir, hansı ki, əvvəllər “Qara şəhər” adlanırdı. Bilmirəm hamınız orada olmusunuz ya yox, əgər olmamısınızsa, sizə gedib oranı ziyarət etməyi məsləhət görürdüm. Biz onilliklər ərzində tamamilə çirklənmiş ərazidə - şəhərin içində şəhər saldıq. Bakının bu hissəsindən avtomobillə keçəndə pis qoxu gəldiyinə görə həmişə pəncərəni bağlayardıq. İndi isə bu, yaşıl şəhər planlaşdırılmasının və həyata keçirilməsinin nümayişidir. Digər bir misal isə Bibiheybət buxtasıdır. Ceyms Bond haqqında filmlərdən biri burada çəkilməmişdir. O filmi izləmisinizsə, buxtanın əvvəllər necə göründüyünü görə bilərsiniz. Lakin indi o, Bakının ən yaşıl ərazilərindən biridir. Beləliklə, bunlar kimi bir çox nümunələr var. İndi biz, həmçinin Qarabağda və Şərqi Zəngəzurdə su resursları üzərində fəal çalışırıq. İşğal dövründə biz bu resurslardan məhrum olmuşduq. Mənbəyini Azərbaycandan götürən əsas çaylar məhz orada yerləşir. İşğal dövründə ermənilər, sadəcə, su anbarlarını bağlayırdılar və su tələb olunan mövsümdə bizi sudan məhrum edirdilər, suyu qışda buraxırdılar. Beləliklə, Azərbaycanın Şərqi Zəngəzurdə və Qarabağda suvarılmalı olan yüz minlərlə hektar ərazisi suvarılmırdı. İndi biz geri qayıtmışıq və su ehtiyatlarımız üzərində nəzarət bizdədir. Biz bir neçə böyük su anbarı və su kanalı tikməyi planlaşdırırıq. Bunları təkcə o hissədə yox, eyni zamanda, Azərbaycanın mərkəzi hissəsində də etməyi nəzərdə tuturuq. Bizim planlarımız artıq bəyan olunub və bunlar bizə həqiqətən indi itkiyə gedən hər bir damla suya qənaət etməyə imkan verəcək. Köhnə kanallarımızda təxminən 30 faiz su itkimiz var. Modernləşdirmə və yeni texnologiyalardan sonra su itkisi 5 faizdən artıq olmayacaq. O ki qaldı, transsərhəd çaylara, bu, bizi ən çox narahat edən məsələdir, çünki biz bu vəziyyətə nəzarət edə bilmirik. Bunun obyektiv və subyektiv səbəbləri var. Obyektiv səbəb, əlbəttə ki, iqlim dəyişikliyi. Obyektiv olaraq çaylarda daha az su var, lakin, eyni zamanda, biz bilirik ki, bu çaylar üzərində onların dayazlaşmasına gətirib çıxaran hidrotexniki layihələr var. Eyni mənzərəni, məsələn, Volqa çayında da görürük. Çünki Volqa çayı Xəzər dənizi üçün əsas su mənbəyidir və indi Volqa çayında su təbii ki, azdır. Beləliklə, Xəzər dənizinin geriyyə çəkilməsi iqlim dəyişikliyi səbəbindən deyil, həm də Volqa çayının Xəzər dənizini lazımı qədər su ilə təmin etməməsindəndir. Əlbəttə ki, bu, çoxtərəfli əməkdaşlıq məsələsidir. Biz bu məsələləri qonşularımızla həll etməyə çalışırıq və faktiki olaraq onların üzərində işləyirik. Çünki əlaqələndirilmiş tədbirlər görməsək və müvafiq addımlar atmasaq biz hamımız bundan əziyyət çəkəcəyik. Lakin nəticələrlə bağlı ümumilikdə danışsaq, biz bütün üzv ölkələrlə fəal işləməyə sadıq. Hesab edirəm ki, bunun üçün yaxşı imkanlar var.

Qoşulmama Hərəkatına dörd il ərzində sədrlik etməklə Azərbaycan özünə çoxlu etibarlı dost qazandı. Azərbaycanın da daxil olduğu Qlobal Cənub ölkələrinə bu gün xüsusi diqqət lazımdır. Əlbəttə ki, iqlim məsələləri ilə bağlı fikir ayrılığının bir səbəbi inkişaf etmiş, inkişaf etməkdə olan və zəif inkişaf etmiş ölkələrin məsuliyyətidir. Bu ortaq məsuliyyət ədalətli olmalı və əlbəttə ki, iqlim problemlərinə mənfi təsir açıq şəkildə müzakirə edilməlidir. Hesab edirik ki, bu əlaqələrə, həmçinin bir çox Avropa ölkələri ilə yaxşı əlaqələrə malik olmaqla biz koordinator və ya körpü rolunu oynaya bilərik. Eyni zamanda, neft və qazla zəngin olan ölkə kimi bu, bizə neft və qaz hasil edən ölkələrlə qarşılıqlı əlaqədə olmaq, neft və qazla zəngin olan ölkələr üçün məsuliyyət platforması yaratmaq imkanını verir. Çünki Azərbaycan da daxil olmaqla, bu ölkələr ciddi addımlar atmalıdır. Biz bunu OPEC+ adlanan platformada artıq nümayiş etdirmişik. Burada hasilatın əlaqələndirilmiş azaldılması neft qiymətlərinin sabitləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Biz neft və qaz hasil edən ölkələrin maliyyə töhfəsi üzrə əlaqələndirilmiş səylər göstərməliyik və bu, tamamilə obyektiv olacaq. Biz də bunu etməyə hazırıq. COP29 üçün sanki bir yenilik olan digər bir məsələ ondan ibarətdir ki, biz üçlük mexanizmini yaratdıq. Bu, COP28-i keçirmiş Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri (BƏƏ) və COP30–u keçirəcək Braziliya ilə birlikdə bu formata malik olmaq üçün Azərbaycanın təşəbbüsü idi. Artıq nazirlərin görüşü baş tutub və bu, bizə planlaşdırmaya kömək edəcək. Çünki 2024-cü ilin noyabrında Bakıda keçiriləcək COP29 bitəcək. Lakin proses davam etməlidir. Biz indi tədbirin hazırlanması və keçirilməsi üzrə Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin böyük təcrübəsindən yararlanırıq. Bu üçlükdə birlikdə olmaq bir sinerji, koordinasiya və proqnozlaşdırma yaradır.

İdeyalarla bağlı bizim başqa planlarımız da var, lakin ola bilsin ki, onları açıqlamaq hələ bir az tezdir. Lakin biz sədrliyə özümüzü nümayiş etdirmək, ölkəmizi təqdim etmək fürsəti kimi baxmırıq. Baxmayaraq ki, bu məsələ də vacibdir. Biz buna beynəlxalq arenada ən təxirəsalınmaz məsələnin praktiki həllinə töhfə vermək imkanı kimi baxırıq. Sizi görməyə şadam, cənab səfir.

Hikmət Hacıyev: Aleksandr Hecazi, İsveçrənin Cenevrə Universitetində Qlobal Ətraf Mühit Siyasəti Proqramının direktoru.

Aleksandr Hecazi: Çox sağ olun. Salam cənab Prezident. İcazə verin, həmkarlarım kimi, Sizi COP29-a sədrlik münasibətilə təbrik edirəm. Biz İsveçrədə Azərbaycana çox böyük marağın olduğunu görürük. Siz böyük qonşularla əhatə olunaraq Avrasiyanın mərkəzində yerləşirsiniz və biz çox böyük maraqla Azərbaycanın öz yolunun təqdim edilməsi vədinə sadıq olduğunu görürük. Biz bayaq Azərbaycan gəncləri ilə danışırıq. Azərbaycanın iki uğur hekayəsinin bir araya gətirilməsi məsələsinə gəldikdə - birincisi, onun qlobal enerji səhnəsində ən böyük tərəflərdən biri olması, digəri isə yeni rol aldığı ekoloji səhnədə məşhur oyunçulardan birinə çevrilməsidir. Mən son bir neçə ildə strateji infrastrukturun yaradılmasına yatırdığınız böyük investisiyaları, məsələn, Bakı limanını nəzərdə tuturam - bir-birinə zidd ola bilən bu iki elementi - enerji ticarətini və enerjinin inkişafı və ekoloji idarəetməni. Azərbaycan, Azərbaycan xalqı və region üçün bir miras qoymaq baxımından investisiya yatırdığınız bu infrastrukturların istifadəsini necə görürsünüz? Təşəkkür edirəm.

Prezident İlham Əliyev: Çox sağ olun, çox yaxşı sualdır və bu məsələni qaldırdığınıza görə təşəkkür edirəm. Əvvəla qeyd etmək istəyirəm ki, Azərbaycanda 1994-cü ildən bəri bütün neft əməliyyatları beynəlxalq ətraf mühit mühafizəsi standartlarına əsasən aparılır.

Bizim əsas investorlarımız dünyanın aparıcı enerji şirkətləridir və sözsüz ki, hər kəs onların ətraf mühitə diqqət yetirdiyinin yaxşı bir nümunə olduğunu bilir. Söhbət təkcə onların dəniz qurğularında fəaliyyəti zamanı bu məsələyə diqqət yetirmələrindən deyil, eyni zamanda, əsas neft və qaz boru kəmərlərinin tikintisi zamanı quşlara, tısbağalara və digər heyvanlara göstərdikləri xüsusi qayğıdan gedir. Həmçinin arxeoloji qazıntılar. Bəzi hallarda onlar mühüm arxeoloji tapıntılara görə marşrutu dəyişmək məcburiyyətində qalmışlar. Beləliklə, bu, birinci məsələdir. Digər məsələ ondan ibarətdir ki, müstəqillikdən əvvəl, Sovet İttifaqı, çar Rusiyası dövründə bizim enerji resurslarımız ətraf mühitə heç bir diqqət yetirilmədən istismar olunurdu. Məhz bu minvalla Bakı dünyanın ən çirklənmiş şəhərlərinin birinə çevrilmişdi. Bizdə neft gölləri, neft sızıntıları var idi. Biz ekoloji fəlakət olan bu dəhşətli mirası təmizləmək üçün yüz milyonlarla, hətta milyardlarla dollar xərcləmək məcburiyyətində qalmışdıq. İndi Bakıda gördüklərinizin 10 il, 20 il bundan əvvəl hansı vəziyyətdə olduğunu heç təsəvvürünüzə belə gətirə bilməzsiniz. Çünki biz çoxlu rekultivasiya, çoxlu təmizləmə işlərini icra etdik və ekoloji cəhətdən təmiz olan bir çox təşəbbüsləri həyata keçirdik. İndi isə COP29-un sədri olaraq bizim üzərimizdə olan məsuliyyət səviyyəsi, əlbəttə ki, artmaqdadır. Çünki birincisi, biz sədrliyimizə çox ciddi yanaşıyıq, ikincisi, biz diqqət mərkəzindəyik. Sədrlik verildəndən dərhal sonra müxtəlif QHT-lər və media tərəfindən bizə qarşı hücumlar olmuşdur - yenə də neft hasil edən ölkə COP-a sədrlik edir. Sanki elə bilin ki, bu, bizim günahımız idi. Mənim isə onlara mesajım ondan ibarət idi ki, bizim neft ölkəsi olmağımız bizim günahımız deyil. Baxın görün, biz bu resurslardan necə istifadə edirik. Əvvəla baxın görün ki, biz bu resurslardan ölkənin inkişafı, yoxsulluğun azaldılması, sərvətin ədalətli paylanması üçün necə istifadə edirik. Sonra baxın görün ki, biz ondan infrastruktur, yaşıl enerji üçün necə istifadə edirik. Beləliklə, bu gün biz sabit neft və artan qaz hasilatına malikik, eyni zamanda, yaşıl enerji layihələrini inkişaf etdiririk. Bununla əlaqədar bir vacib məsələ Avropada qazıntı yanacağı ilə bağlı qoyulmuş məhdudiyyətlərdir. Biz burada bir ziddiyyət görürük və biz bu məsələni artıq avropalı tərəfdaşlarımız qarşısında qaldırmışıq. Bir tərəfdən Avropa, Avropa İttifaqı Azərbaycandan əlavə qaz istəyir - bu məqsədlə təqribən iki il bundan əvvəl Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında energetika sahəsində strateji tərəfdaşlıq üzrə bəyannamə imzalanmışdır. Bu sənədə əsasən bizim Avropaya qaz təchizatımız 2021-ci ildə 8 milyard kubmetrdən 2027-ci ildə 20 milyard kubmetrə qədər artmalıdır. Bu, bir öhdəlik deyil, bu, bir hədəfdir. Biz bu hədəfə doğru gedirik. Bu il Avropaya qaz təchizatımız təqribən 12 milyard kubmetr olacaq. Bu, 2021-ci illə müqayisədə 4 milyard kubmetr çoxdur. Beləliklə, biz daha çox investisiya qoymalı idik, daha çox qaz hasil etməli idik, lakin qazıntı yanacağı layihələrini maliyyələşdirmək üçün maliyyə institutları ilə bağlı məhdudiyyət var. Məsələn, Avropa İnvestisiya Bankı bu məsələni tamamilə portfelindən çıxarmışdır. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı qazıntı yanacağı layihələri üçün kiçik bir vəsait ayırıb. Beləliklə, Avropa Azərbaycandan necə əlavə qaz əldə etmək istəyir ki, heç maliyyələşməni də təmin etmir. Çünki belə bir layihə üçün neft və ya qaz boru kəmərlərinin olub-olmamasından asılı olmayaraq, bizim icra etdiyimiz bütün layihələrdə korporativ maliyyələşmə 30 faiz səviyyəsindədir. Qalan hissə borca götürülmüş vəsaitdir. Beləliklə, bu, birinci sualdır.

İkinci sual isə ondan ibarətdir ki, Avropa bizdən daha çox hasil etməyi və daha çox təchiz etməyi istəyir. Yeri gəlmişkən, Avropa, Avropada interkonnektorların tikintisi layihələrini də icra edir. Lakin, eyni

zamanda, bizə heç bir zəmanət vermir ki, bizim qazımıza uzun müddət ərzində tələbat olacaq. Beləliklə, biz yalnız 5-10 il üçün milyardlarla investisiya yatırıb sonra xərclərimizi geri qaytarmaya bilmərik. Cənub Qaz Dəhlizi və “Şahdəniz” layihəsinin 2-ci mərhələsinə yatırılmış investisiyalar bu gün hələ də sıfır balansına çatmayıb. Biz hələ də borcu geri ödəyirik. Qaz satışından əldə etdiyimiz vəsaiti borcun ödənilməsinə sərf edirik. Beləliklə, bunlar Avropa ilə Azərbaycan arasında qaz əməkdaşlığına dair bizim həll etməli olduğumuz iki ən önəmli məsələdir.

Yaşıl enerji və qazıntı yanacağıının birləşməsi ilə bağlı. Hesab edirəm ki, qazıntı yanacağına dünyada hələ uzun illər ərzində tələbat olacaq. Bu gün qazıntı yanacağına tələbatın olmayacağını söyləmək sadələvhlük olardı. Dünya buna hazır deyil, dünya iqtisadiyyatı buna hazır deyil və sənaye buna hazır deyil. Beləliklə, hesab edirəm ki, ən yaxşı yol çata bilməyəcəyimiz hədəfi qoymaqdansa, sinerji yaratmaq və təkamül yolu ilə irəliləməkdir. Bizə gəldikdə, biz bunu edirik. Biz artıq investorlarımızla birlikdə yaşıl enerji layihələrinə investisiyalarımıza başlamışıq. Keçən ilin oktyabrında biz 240 meqavat gücündə ilk günəş elektrik stansiyasının açılışını etdik. Bu il isə əlavə dörd günəş və külək elektrik enerjisi stansiyasının təməli qoyulacaq və onların ümumi gücü 1300 meqavat olacaq. Bu isə bizim potensialımızı 1500 və hətta ondan da artıq edəcək. Lakin bu, sadəcə, başlanğıcdır. Çünki bizim həm dənizdə, həm də quruda nəhəng külək və günəş elektrik enerjisi potensialımız var. Buraya su elektrik stansiyalarını da əlavə etsək, - sadəcə, Qarabağda və Şərqi Zəngəzurda son 3 ildə su elektrik stansiyalarının gücü 170 meqavata yaxın olub və bu, yalnız başlanğıcdır, - beləliklə, biz elektrik enerjisi istehsalı üçün istifadə etdiyimiz qazın əhəmiyyətli bir hissəsini bərpaolunan enerji mənbələri ilə əvəz edəcəyik. Bu, tamamilə realdır. Mənim dediyim bizim planlarımız deyil. Artıq müqavilələr imzalanıb, torpaq sahələri nəinki təkcə seçilib, hətta onlar artıq tikinti üçün də ayrılıb. Ola bilsin bir neçə aydan, maksimum 3-4 aydan sonra biz mənim dediklərimin hamısını öz gözümləzlə görəyik.

Azərbaycanda bərpaolunan enerji resurslarının istehsalını 5 qıqavata qədər artırısaq, bu, elektrik enerjisi üçün istifadə etdiyimiz təbii qazın böyük bir hissəsini əvəz edəcək və biz bərpaolunan enerji resurslarından istifadə üzrə hədəfimizə hətta daha qısa müddət ərzində çata bilərik. Əlbəttə, burada olan sinerji ondan ibarətdir ki, elektrik enerjisi stansiyalarına göndərilməyən qənaət edilmiş qaz ona indi ehtiyacı olan və gələcəkdə də ehtiyacı olacaq Avropaya nəql ediləcək. Lakin Avropanın təkcə buna ehtiyacı olmayacaq. Avropaya əlavə yaşıl enerji mənbələri də tələb olunacaq. Çünki Avropa ölkələrinin yatırdığı nəhəng investisiyaları nəzərə alsaq, onların hələ də çatışmazlığı olacaq. Beləliklə, onlara əlavə enerji tələb olunacaq və biz bunun üzərində çalışırıq. Bildiyiniz kimi, Xəzər dənizindən Qara dənizə, oradan da Avropaya doğru gedən yaşıl kabel layihəsinin indi texniki-iqtisadi əsaslandırmasının sonuncu mərhələsidir. Texniki-iqtisadi əsaslandırma hazır olan kimi biz prosese başlayacağıq. Biz artıq praktiki cəhətdən bu kabelin Mərkəzi Asiyaya qoşulması imkanını da müzakirə edirik. Beləliklə, indi dediyim kimi, biz layihəni genişləndiririk. Çünki layihə Qara dəniz kabel xətti kimi, yəni, Gürcüstanın Qara dəniz sahilindən Rumıniyanın Qara dəniz sahilinədək uzanan layihə kimi başlamışdır. Biz layihəni Xəzər dənizinə qədər genişləndirdik və indi biz onu daha da, Xəzərin şərqi sahilinə - Qazaxıstana qədər genişləndiririk.

Qazaxıstanda və Özbəkistanda bərpaolunan enerji resursları ilə bağlı investisiya layihələrini nəzərə alaraq, nisbətən qısa müddət ərzində bu ölkələr elektrik enerjisi qıtlığı yox, elektrik enerjisi profisiti olan ölkələr sırasına daxil olacaq. İxrac marşrutu isə yenə də Azərbaycandan Avropaya gedəcək. Bütün bu məsələlər geosiyasət və regional əməkdaşlıq ilə sıx əlaqədardır. Birincisi Azərbaycan həmişə enerji layihələrini siyasətdən ayırmışdır. Lakin, eyni zamanda, onları yalnız müsbət mənada inteqrasiya etmişdir. Bizim bütün enerji layihələrimiz əməkdaşlığa aparır. Bu gün Cənub Qaz Dəhlizi ilə əhatə olunan ölkələrə nəzər salsanız görərsiniz ki, bu ölkələrin bəziləri arasında münasibətlər heç də yaxşı deyil. Lakin bu layihələr onları birləşdirir. Bu, müştərək maraqdır. Burada uduzan tərəf yoxdur və əslində, enerji sülhə doğru aparır. Tarixdən biz bilirik ki, neft müharibəyə, qan tökülməsinə gətirib çıxarır. İndi isə biz paradıqmanı dəyişirik və hələ ki, buna müvəffəq olmuşuq.

Azərbaycan artıq 30 ildir ki, beynəlxalq neft şirkətləri ilə əməkdaşlıq edir. Xəzər dənizinə xarici şirkətləri dəvət edən ilk ölkə biz olmuşuq və hesab edirəm ki, bizim gələcəyimiz daha da parlaqdır. Biz qazıntı yanacağından istifadəni dayandırmayacağıq, biz bunu etməyəcəyik. Lakin, eyni zamanda, diqqətimizi yaşıl gündəliyə yönəldəcəyik. Bu suala görə bir daha çox sağ olun. Həmçinin bu məsələni daha da ətraflı müzakirə etsək, yaxşı olardı. Ola bilsin COP29-un keçirilmə tarixinə bir az qalmış mübadilə üçün daha çox ideyalarımız olsun və bu məsələni də bizim konfransdakı gündəliyimizə daxil edək.

Hikmət Hacıyev: Çianq Siaoy, Şanxay Beynəlxalq Araşdırmalar İnstitutunun Rusiya və Mərkəzi Asiya Araşdırmaları Mərkəzinin direktoru.

Çianq Siaoy: Təşəkkür edirəm. Salam cənab Prezident. Sualım Çin ilə Azərbaycan arasında ikitərəfli əlaqələrlə bağlıdır. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Cənub və Şimal, Şərq və Qərb arasında unikal və çox önəmli körpü rolunu oynayır. Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizinin inkişafında Çin ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlıq perspektivlərini necə görürsünüz? Çox sağ olun.

Prezident İlham Əliyev: Təşəkkür edirəm. Bizim münasibətlərimiz çox uğurla, qarşılıqlı hörmət və dəstək, hər iki ölkənin ərazi bütövlüyünün tanınması əsasında inkişaf edir. Azərbaycan Tayvanda seçkilərə münasibətini bildiren ilk ölkələrdən biri olmuşdur. Biz nəinki tək-cə bu məsələ ilə bağlı narahatlığımızı bildirdik, biz, eyni zamanda, bu seçkiləri qınadıq. Bizim “vahid Çin” siyasətimiz çinli tərəfdaşlarımıza çox yaxşı məlumdur və Çin də həmişə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləmişdir. Beləliklə, bu, bizim əməkdaşlığın bir əsası idi. Lakin indi əməkdaşlıq həm siyasi, həm iqtisadi, həm də nəqliyyat sahələrində genişlənir. Mən Prezident Si Cinpinlə dəfələrlə görüşmüşəm və görüşlərimizdən çox yaxşı təəssüatlarla ayrılmışam. Əslində, bu görüşlər bizim münasibətlərə əlavə təkan verir. Biz indi Azərbaycanda sənaye sektorunda investor qismində daha çox Çin şirkətlərini görürük və bunu çox yüksək qiymətləndiririk. Bizim müntəzəm siyasi təmaslarımız var və hər bir ölkə yüksək səviyyəli nümayəndə heyətlərini qəbul etmişdir. Əlbəttə ki, siz də qeyd etdiyiniz kimi, nəqliyyat məsələsi daha böyük önəmə malikdir. Bu gün Transxəzər Nəqliyyat Dəhlizinə heç vaxt olmadığı qədər ehtiyac var. Biz Çindən gələn və Azərbaycandan keçən yüklərin ildən-ilə artdığını görürük. Yeri gəlmişkən, ötən ay Qazaxıstan Prezidentinin Azərbaycana dövlət səfəri zamanı biz Siandan çıxmış və Bakıya çatmış konteyner qatarının birgə qarşılama mərasimini keçirdik. Beləliklə, bu, ölkələrimiz arasında əməkdaşlığımızın birgə nümayişi idi. Sözsüz ki, Qazaxıstanla Çin daha fəal əməkdaşlıq edir. Lakin Azərbaycanla Çin də əməkdaşlıqlarını çox ümidverici və çox nəticəyönümlü şəkildə inkişaf etdirir.

Mənim Orta Dəhliz layihəsinin böyük gələcəyinə güclü inamım var. Burada, Azərbaycanda biz faktiki olaraq bütün lazımi infrastrukturunu, o cümlədən müasir, yeni dəniz limanını inşa etmişik. Yeri gəlmişkən, hazırda biz dəniz limanının genişləndirilməsi üzərində işləyirik. Çünki bugünkü 100 min TEU və 15 milyon ton ümumi yükaşıma qabiliyyəti yetərli olmayacaq. Biz artıq bunu başa düşürük. Biz bunu 25 milyon tona və 500 yüz min, yaxud hətta bir milyon TEU-ya çatdırmaq istəyirik ki, tək-cə Çindən deyil, həm də Mərkəzi Asiyadan həcmi artan yükləri qəbul etmək imkanımız olsun. Çünki söylədiyim kimi, bugünkü geosiyasi mühitdə bu marşruta ehtiyac var. Biz buna institusional dəstəklə bağlı başqa addımlar da atırıq, çünki fiziki infrastruktur yetərli deyil. Biz artıq Azərbaycan, Qazaxıstan və Gürcüstan arasında birgə müəssisə yaratmışıq. Hazırda biz nəqliyyat marşrutunun rəqəmsallaşdırılması üzərində fəal işləyirik. Gömrük administrasiyamızda süni intellekt sistemi tətbiq edirik ki, yüklərin emalı daha az vaxt aparsın, yüklər üzərində tam şəffaflıq və nəzarət olsun. Beləliklə, dəmir yolu, dəniz limanlarının və s. inşası ilə yanaşı, hazırda bizim etdiklərimiz bundan ibarətdir.

Siz, həmçinin hazırda Azərbaycan üçün daha az əhəmiyyət daşıyan Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizini qeyd etdiniz. Bizim bu qovşaqda yerləşməyimiz həqiqətən mən deyərdim coğrafi lütfdür ki, hər iki yol bizim ərazimizdən keçir. Şimal-Cənub dəhlizinə gəldikdə, artıq bizi Rusiya və İran sərhədi ilə birləşdirən dəmir yolu infrastrukturumuz var. Tezliklə biz yeni dəmir yolu infrastrukturunu inşa etməyə başlayacağıq, çünki tək-cə Rusiyadan Fars körfəzinə azı 15 milyon ton yükün gəlməyini gözləyirik. Əgər biz əks istiqamətdən yük əlavə etsək, düşünürəm ki, 15 milyon ton, sadəcə, başlanğıcdır. Hazırda bizim Şimal-Cənub dəmir yolumuzun Azərbaycan segmenti 6-7 milyon ton yük qəbul edə bilir ki, bu, bizim üçün və tranzitorlar üçün yetərlidir. Lakin gələcək üçün bizim əlavə dəmir yoluna ehtiyacımız olacaq. Artıq biz maliyyənin toplanması üzərində işləyirik və gələn ildən gec olmayaraq bunun praktiki inşasına başlayacağıq. Faktiki olaraq Rusiya sərhədindən Bakıya qədər olan hissə artıq yenidən qurulur. İndi isə bizim Bakıdan İran sərhədinə qədər olan hissənin yenidən qurulmasına ehtiyacımız var. Bununla bağlı son olaraq bildirim, bu yollar iki ayrı yol olmayacaq, çünki bu, yüklərin Cənubdan Qərbə və ya Şimaldan Qərbə daşınmasına imkan verəcək. Mövcud infraqururdan istifadə etməklə bu, artıq indi baş verir. Yeni infraqururla isə həcm daha böyük olacaq və əlbəttə ki, bu, Azərbaycanın geosiyasi əhəmiyyətini artıracaq və heç şübhəsiz, bizə əlavə maddi mənfəət qazandıracaq.

Hikmət Hacıyev: Yoko Hirose, Yaponiyanın Keio Universitetinin professoru.

Yoko Hirose: Cənab Prezident, yaratdığınız bu böyük imkana görə Sizə təşəkkür edirəm. Mən Azərbaycan və keçmiş SSRİ regionu üzrə ixtisaslaşmış professoram. Ötən il mən Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin “Diplomatiya aləmi” jurnalı üçün Sizin və atanızın məcburi köçkünlərlə bağlı necə böyük siyasət yürütdüyünüzdə dair bir məqalə yazdım. Mən xüsusilə Sizin nailiyyətlərinizə hörmətlə yanaşıram və bu gün bu imkana sahib olmaqdan şərəf duyuram.

Hazırda Azərbaycan və Türkiyə beynəlxalq nüfuzlarını artırır. Mən inanıram ki, Azərbaycan beynəlxalq və regional nüfuzunu artırıdınca Zəngəzur dəhlizinin əhəmiyyəti daha da artacaq. Zəngəzur dəhlizinin açılmasına gəlincə, mən belə başa düşürəm ki, Ermənistan və İran ona qarşı çıxır. Azərbaycanın Zəngəzur dəhlizi ilə bağlı baxışı və siyasəti nədən ibarətdir? Bundan başqa, Rusiya bu yaxınlarda sülhməramlı missiyasını Qarabağdan çıxardı. Amma 2020-ci il üçtərəfli Bəyanata əsasən, Zəngəzur dəhlizi açılarda Rusiyanın Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin sülhü təmin etməsi nəzərdə tutulur. Bununla bağlı nə baş verəcək? Bundan əlavə, gələcəkdə Qarabağ məsələsi ilə bağlı Azərbaycan-Rusiya münasibətləri necə olacaq? Təşəkkür edirəm.

Prezident İlham Əliyev: Təşəkkür edirəm. Siz bir neçə sual verdiniz, çalışacağam ki, hamısını cavablandırım. Zəngəzur dəhlizinə gəlincə, qeyd etdiyiniz kimi, bu, 2020-ci il noyabrın 10-da imzalanmış üçtərəfli Bəyanatda açıq şəkildə əks olunub. Bəli, “Zəngəzur dəhlizi” sözü qeyd olunmayıb, lakin deyilib ki, Azərbaycanın şərq hissəsi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat əlaqəsi olmalıdır və Rusiya sərhəd təhlükəsizliyi qüvvələri nəzarəti təmin etməlidir. Bu sənəd Prezident Putin, baş nazir Paşinyan və mənim tərəfimdən imzalanıb. İndi Ermənistan 3 ildən artıqdır ki, bu müddəanı faktiki olaraq pozur və yenə də deyirəm, onlar bunu özləri imzalayıblar. İndi onlar bu paraqrafdan, necə deyirlər, canlarını qurtarmaq istəyirlər. Lakin bu, mümkün deyil. Onlar nə edirlər? Onlar, sadəcə olaraq, Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə quru yolu əlaqəsini qurmaq imkanını bloklayırlar. Bu davranış sözsüz ki, çox məyusedicidir. Üçtərəfli Bəyanatın necə imzalanması ayrı söhbətin mövzudur. Şəraitin necə olduğunu da hər kəs bilir. Amma Ermənistan baş nazirinin imzası var idi və buna hörmət edilməlidir. Görəndə ki, proses dayandı, biz faktiki olaraq başqa bir variant axtarmalı olduq və onu tapdıq. Biz İran tərəfi ilə məsləhətləşmələrə başladığımız və İran ərazisindən, daha dəqiq desək, Araz çayının cənub hissəsindən keçid yolu yaratmaqla bağlı razılığa gəldik. Nəqliyyat üçün bizim cəmi iki körpüyə və ola bilsin dəmir yolu üçün iki əlavə körpüyə ehtiyacımız var. Yeri gəlmişkən, avtomobil körpülərinin inşasına başlanılıb. Orada hətta Azərbaycandan və İrandan yüksək vəzifəli rəsmilərin iştirakı ilə təməlləşmə mərasimi keçirildi. Sonda nə olacaq? Ermənistan uduzacaq. Onlar qovşaqlıq istəyirlər, onu sülh qovşağı adlandırırlar. Amma sülh qovşağına çevrilmək üçün, ilk növbədə, onlar bizimlə razılaşmalıdırlar. Çünki əgər Azərbaycan buna razılıq verməsə, bu, sadəcə, bir kağız parçası və ya bəyanat olacaq. Bizimlə razılaşmadan bu, tamamilə faydasızdır. Əfsuslar olsun ki, onlar bunu regiondan çox uzaqda yerləşən müxtəlif ölkələrlə müzakirə etməyə çalışırlar. İşə gələndə isə bunu bizimlə müzakirə etmək istəyirlər. Bizim mövqeyimiz çox aydındır. Üçtərəfli Bəyanata hörmət edilməlidir.

Azərbaycanın əsas hissəsindən Naxçıvan Muxtar Respublikasına Ermənistan ərazisi vasitəsilə quru yolu beynəlxalq nəzarət və təhlükəsizlik mexanizmi ilə təmin edilməlidir. Əgər onlar bəzi səbəblərdən indi Rusiya sərhəd təhlükəsizlik qüvvələrinin olmağını istəyirlərsə, onlar bunu deməlidirlər. Lakin bir daha deyirəm, onlar bunu özləri imzalayıblar və öz imzalarına hörmət etməlidirlər. Beləliklə, aydındır ki, onlar tranzit ölkə olmaq imkanını itirəcəklər. Onlar heç vaxt tranzit ölkə olmayıblar, mən müstəqil ölkə kimi nəzərdə tuturam və heç vaxt olmayacaqlar. Çünki sülh qovşağı ilə bağlı bütün bu fərziyyələr Azərbaycan olmadan qətiyyətlə real deyil. Əgər düşünürlər ki, kimsə gəlib İrandan Ermənistana və Gürcüstana dəmir yolu inşa edəcək, onlar elə birini tapmalıdırlar ki, kim bilir bəlkə də hansısa səbəbə görə 5-7 milyard ABŞ dolları xərcləsin. Halbuki İran ilə Azərbaycan arasında quru əlaqəsi var, Şimal-Cənub Nəqliyyat Dəhlizi tikilir və Azərbaycanla Gürcüstan arasında dəmir yolu əlaqəsi mövcuddur. Hər halda, gələcəklərini necə planlaşdırmaq onların öz işidir.

Bizim planlarımıza gəlincə isə qeyd etdiyim kimi, tikinti başlayıb. Gələn il biz işğal dövründə ermənilər tərəfindən sökülmüş, Füzulidən Zəngilana gedən dəmir yolunun inşasını tamamlamağı planlaşdırırıq. Demək olar ki, hazırdır. Bundan sonra avtomobil körpüsü ilə yanaşı, biz İrana və oradan geriye Naxçıvana dəmir yolu körpüsü tikməyi planlaşdırırıq. Bu, bizə və digər ölkələrə bu yoldan Fars körfəzinə daşımalar üçün istifadə etməyə imkan verəcək. Çünki bu, Şimal-Cənub nəqliyyat marşrutunun daha bir genişlənməsi olacaq. Çünki Ermənistandan yan keçməklə Naxçıvana gələcək, sonra genişlənmə Culfa vasitəsilə İrana və İranın dəmir yoluna doğru olacaq. Eyni zamanda, Naxçıvanla Qars arasında dəmir yolu əlaqəsinin qurulmasına dair plan var ki, Türkiyə hökuməti bunu artıq elan edib. Bu, həm də Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizinin bir hissəsi olacaq. Bizim hazırda Zəngilana çəkdiyimiz dəmir yolu ilə daşımaların bugünkü həcmi 5 milyon tona yaxındır. Əgər daha çox yükün olduğunu görsək, o, genişləndirilə bilər. Sözsüz ki, Azərbaycan dünya okeanına birbaşa çıxışı olmadan regional nəqliyyat mərkəzi kimi öz mövqeyini gücləndirəcək. Ermənistan isə 30 ildən çox müddətdə olduğu kimi, dalan olaraq qalacaq.

Rusiya sülhməramlılarına gəlincə, Rusiya və Azərbaycan prezident administrasiyaları tərəfindən artıq açıqlama verilib ki, onlar Azərbaycanın Qarabağ regionunu vaxtından əvvəl tərk edirlər. Bu, Rusiya və Azərbaycan liderlərinin birgə qərarı idi. Mən, həmçinin sizə bu məsələ ilə bağlı necə danışıqlar apardığımız barədə məlumat verə bilərəm. Düşünürəm ki, bu, maraqlı olardı. Mən artıq bir neçə dəfə azərbaycanlı jurnalistlərlə görüşlərimdə açıqlamışam ki, noyabrın 9-u günü biz Prezident Putinin vasitəçiliyi ilə, - çünki bizim erməni həmkarımızla heç bir təmasımız yox idi, - üçtərəfli Bəyanatla bağlı danışıqlar zamanı bir neçə telefon danışığı apararaq üçtərəfli Bəyanatın hər bir bəndini razılaşdırdıq. Ona görə də bu, demək olar ki, noyabrın 10-u səhərdək davam etdi. Ona görə biz həmişə deyirik ki, Bəyanat noyabrın 10-da imzalanıb. Çünki artıq Bakı vaxtı ilə gecə saat 2 və ya 3-ün yarısı idi. Rusiya sülhməramlıları məsələsi təqdim olunmuşdu və Ermənistanın mövqeyi ondan ibarət idi ki, onlar üçün vaxt məhdudiyyəti olmamalıdır. Başqa sözlə, onlar orada həmişəlik qalmalıdırlar. Biz bununla razılaşa bilməzdik və israr etdik ki, vaxt məhdudiyyəti olmalıdır. Bu, hər iki tərəfin razılaşa bilmədiyi ən çətin hissələrdən biri idi. Bizim üçün bu, Bəyanatın ən prinsiplial hissələrindən biri idi və bizim mövqeyimiz ondan ibarət idi ki, əgər biz buna razılaşmasaq, Bəyanat olmayacaq və müharibə davam edəcək. Həmin vaxt bizim qoşunlarımız Xankəndinin yaxınlığında idi. Biz qondarma Laçın dəhlizinə de-fakto nəzarət edirdik və biz Şuşanı azad edəndən sonra mühasirəyə alınmış 15 min erməni hərbiçinin aqibəti hər kəsə tamamilə aydın idi. Onlar ya təslim olmalı idilər, ya da onlar üçün daha da pis olacaqdı. Biz dedik, yaxşı, əgər heç bir razılaşma olmayacağına, biz davam edirik, bir neçə saata Xankəndiyə daxil olacağıq. Beləliklə, Ermənistan razılaşmalı oldu. Zənnimcə, onlar indi başa düşürlər ki, biz haqlı idik. Beləliklə, 5 illik müddət və heç bir tərəf etiraz etmədiyi təqdirdə uzadılma, əslində, qoşunların çıxarılmasının başlanğıc nöqtəsi oldu. Əgər həmin cədvəlimiz olmasaydı, vəziyyət necə olardı, biz bunu ancaq təxmin edə bilərik. Amma yenə də qeyd edirəm ki, qoşunların vaxtından əvvəl çıxarılması Azərbaycanla Rusiya arasında məsləhətləşmələrə əsasən qəbul olunmuş qərar idi. Azərbaycan hər zaman beynəlxalq öhdəliklərinə sadıqdır. Bizim mövqeyimiz ondan ibarət idi ki, əgər orada 2025-ci ilin noyabrı yazılıbsa, bu, elə 2025-ci ilin noyabrı da olmalıdır. Lakin, eyni zamanda, hər iki tərəf - Rusiya və Azərbaycan açıq-aydın başa düşürdü ki, əslində, onlar daha tez tərk edə bilərlər. Lakin yenə də bu, birgə verilmiş qərar idi və düşünürəm ki, bu qərar Rusiya-Azərbaycan əlaqələrini yalnız gücləndirdi.

Bildiyiniz kimi, dünən mən Rusiyada idim. Ona görə də biz görüşümüzün vaxtını dəyişdik. Mən bu səhər saat 3-ün yarısı qayıtmışam. Bu səbəbdən sizdən görüşü səhər keçirməməyi xahiş etdim. Beləliklə, əminəm ki, bu qərar bizim əlaqələrimizi, həmçinin ikitərəfli əlaqələrin ictimaiyyət tərəfindən qəbulunu və qiymətləndirilməsini gücləndirdi. Çünki bu onu göstərir ki, ölkələrin normal kommunikasiya kanalları olanda, onlar bir-birinə hörmət bəsləyəndə, əməkdaşlıq edəndə, bir-birinə qarşı heç nə etməyəndə ən həssas məsələlərlə bağlı razılığa gələ bilərlər və bu nümunə bunun bariz göstəricisidir. Dünən biz Rusiya ilə Azərbaycan arasında əlaqələrin strateji məzmununu bir daha təsdiqlədik və əminəm ki, bu, bizim ölkəmizin, Rusiyanın və regionun xeyrinədir.

Hikmət Hacıyev: Kreyq Olifant, Böyük Britaniya Xarici Siyasət Mərkəzinin baş məsləhətçisi.

Kreyq Olifant: Cənab Prezident, belə sıx qrafikdə fikirlərinizi bizimlə bölüşməyə vaxt ayırdığınızı üçün Sizə təşəkkür edirəm. İcazənizlə, digərləri kimi, mən də vaxtında və yerində təşkil olunmuş bu cür müzakirələrdə görüşmək üçün yaradılan əvəzolunmaz fürsətə görə Sizə və təşkilatçılara minnətdarlığımı bildirim. Sualım artıq qismən cavablandırılıb, ancaq sərhədlərin delimitasiyası barədə, o cümlədən haqqında eşitdiyimiz qaytarılan kəndlərlə yanaşı, daha mürəkkəb məsələ olan eksklavlar barədə əlavə şərh verə bilərsinizmi? Əlbəttə, biz ötən həftədəki xoş xəbərləri çox yaxından izləyirik. İrəliyə aparılan razılaşmaların yerinə yetirilməsi perspektivlərini və ümumi anlaşma mexanizminə təsirini necə qiymətləndirirsiniz? Bir qədər əvvəl sülh prosesi kontekstində COP29-dan bəhs etdiniz. Mənə maraqlıdır, bu açıqlama ilə bağlı sual verə bilərəmmi? Noyabrda COP29-un keçirilməsini 2024-cü il ərzində sülh prosesində ümumi razılaşmanın əldə edilməsində irəliləyiş üçün əlverişli vasitə kimi görürsünüzmü? Təşəkkür edirəm.

Prezident İlham Əliyev: Təşəkkür edirəm. Düşünürəm ki, COP29-dan əvvəl Azərbaycanla Ermənistan arasında razılaşmanın, ən azı baza prinsipləri ilə bağlı razılaşmanın əldə olunması tamamilə realdır. Hesab edirəm ki, baza prinsipləri ilə bağlı razılığa gəlmək və sonra məzmunun təfərrüatlarına daha çox vaxt ayırmaq da bir variantdır. Lakin hətta layihə hazır olsa da, düşünürəm ki, bunun üçün hər iki tərəf gərgin işləməli və ola bilsin görüşləri bir gün deyil, bir neçə gün keçirməlidir.

Delimitasiya və sülh razılaşması iki ayrı məsələdir. Düşünürəm ki, onları birləşdirmək və bir-birindən asılı etmək yanlış olar. Bunun çox sadə bir səbəbi var. Bizim Ermənistanla sərhədimiz təxminən

min kilometrdir, ola bilsin daha çox və ya daha az. Bu sərhədin böyük hissəsi 30 ildən çox işğal altında olub - Kəlbəcərdən, Murovdağdan Araz çayına qədər təxminən 500 kilometrdir. Sovet dövründə hətta bizim inzibati sərhədlərimiz olanda Ermənistan Sovet Respublikası ilə Azərbaycan Sovet Respublikası arasında inzibati sərhədin bir hissəsi müəyyən olunmamışdı. Sərhədin böyük hissəsində məskunlaşma tamamilə olmayıb, dağların hündürlüyü 3500 metrdir, ilin 9 ayı qarlı örtülü olur. Bu, həqiqətən də çox mürəkkəb relyefdir. Praktiki nöqteyi-nəzərdən qısa müddətdə bu sərhədin delimitasiyası mümkün deyil.

Regional məsələlərin digər iki nümunəsi. İki dost ölkə olan Azərbaycan və Gürcüstan, həmçinin iki dost ölkə olan Ermənistanla Gürcüstan 30 ildən çox müddətdə öz sərhədlərinin delimitasiyasını apara bilməyib. Qeyd etdiyim kimi, ona görə yox ki, bizim problemlərimiz var, - həm Ermənistanın, həm də Azərbaycanın Gürcüstanla dost münasibətləri var, - ona görə ki, bu, mürəkkəb məsələdir. Bizim Gürcüstanla sərhədımız, yəni, sərhədin razılaşdırılmış hissələri cəmi 70 faiz təşkil edir. Bu, ləng gedən prosesdir, bu proses yüksək dəqiqlik tələb edir. Ona görə də biz Ermənistanla Azərbaycan arasında sərhədin delimitasiyasını gözləyib sonra sülh razılaşması imzalasaq, bizə daha 30 il vaxt lazım olacaq. Bizim təklifimiz bu iki məsələni ayırmaqdan ibarətdir. Bunu deyərkən kiminsə bizim mövqeyimizi yanlış şərh etməsini və ya, necə deyərlər, fərziyyələr irəli sürməsini istəmirəm. Azərbaycan və Ermənistan 2022-ci il oktyabr Bəyanatı ilə bağlı razılığa gələndə bu, açıq-aşkar onu göstərdi ki, bizim əlaqələrimiz yaxşı məlum olan 1991-ci il Alma-Ata Bəyannaməsinə əsaslanacaq. İkincisi, biz dedik ki, Ermənistana qarşı ərazi iddialarımız yoxdur, əgər onların Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları olmasa. Biz Ermənistana nümayiş etdirdik ki, əgər onlar Azərbaycana qarşı ərazi iddialarını davam etdirsələr, bizim Ermənistana qarşı ərazi iddialarımız olacaq. Bunun nəticəsi necə olacaq, düşünürəm ki, hər kəs başa düşür. Onlar Azərbaycana qarşı ərazi iddialarını açıq şəkildə aradan qaldırandan və Qarabağı ölkəmizin tərkib hissəsi kimi tanıyandan sonra əlbəttə ki, bizim tərəfimizdən Ermənistana qarşı heç bir ərazi iddiası olmayacaq. Mən, sadəcə olaraq, buna aydınlıq gətirmək istədim ki, bəzən buradan uzaqda yerləşənlər ermənilərdən daha çox erməni kimi davranmaq, bizim siyasətimizi və addımlarımızı yanlış təqdim etmək istəyəndə bizim siyasətimiz və mövqeyimiz yalnız pragmatizmə əsaslanır.

Delimitasiyanın Qazaxın işğal olunmuş kəndlərindən başlanması bizim təklifimiz idi. Biz Ermənistan tərəfinə dedik, əgər onlar həqiqətən də nümayiş etdirmək istəyirlərsə ki, bu istiqamətdə irəliləməyə hazırdırlar, bunu etməlidirlər. Çünki bu kəndlər məskunlaşmış kəndlərdir, mübahisə obyektinə ola biləcək məskunlaşma olmayan təpələr deyil. Orada azərbaycanlılar məskunlaşmışdılar və kəndlər işğal edilmişdi. Onlardan biri hətta Sovet İttifaqı dövründə - 1990-cı ildə faktiki olaraq bizə qarşı müharibə başlayanda işğal edilmişdi. Dördüncüsü 1992-ci ildə artıq Sovet İttifaqının süqutundan sonra işğal olunmuşdu. Düşünürəm ki, dövlət sərhədimizin təxminən 10 və ya 12 kilometri artıq delimitasiya olunmuş hesab edilir. Bu, mühüm məqamdır. Təsadüfi deyil ki, bir çox region və qeyri-region ölkələri artıq buna öz dəstəklərini ifadə edib. Prosesin necə davam edəcəyini görəcəyik. Əvvəl qeyd etdiyim kimi, hər iki tərəf konstruktivlik nümayiş etdirdi, hər iki tərəf bu məsələnin həssaslığını, eyni zamanda, beynəlxalq hüquqla öhdəliyi başa düşür və düşünürəm ki, eyni yanaşma sonrakı mərhələdə nümayiş olursa, biz daha sürətlə irəli gedə bilərik.

Bizim hər zaman pragmatizm nöqteyi-nəzərindən qaldırdığımız bir məsələ də var ki, sərhəd, heç şübhəsiz, prinsiplərə əsasən delimitasiya olunmalıdır. Lakin, eyni zamanda, sərhədin elə hissələri var ki, hər iki tərəf üçün problemlər yaradır. Bu, yollar, bəzən təhlükəsizlik mexanizmi, bir-birinin ərazilərinin dərinliyinin görünməsi ilə bağlı olur. Ona görə də biz kreativ olmalıyıq. Biz bir xətti tutaraq "kor pişik" kimi bu xətlə getməməliyik. Biz xətti əsas kimi götürürük, amma məntiqli olmalıyıq və hər iki tərəf üçün təhlükəsiz, hər iki tərəf üçün rahat olacaq sərhədlə bağlı razılığa gəlməliyik. Baxmayaraq ki, qeyd etdiyim kimi, sərhədin və ətraf ərazilərin böyük hissəsi məskunlaşma olmayan yerlərdir, insanların bir-birinə yaxın yaşadığı hissələr var. Onlardan biri məhz həmin 4 kəndin ərazisidir ki, yaşayış məntəqələri arasında məsafə ola bilsin bir neçə yüz metr və ya ondan da azdır. Biz bu dörd kəndlə bağlı məsələni faktiki olaraq İkinci Qarabağ müharibəsindən dərhal sonra qaldırdıq, biz onları heç vaxt unutmurduq.

Eksklavlar məsələsi başqadır, çünki onlar daha mürəkkəbdir və digər ölkənin əhatə etdiyi ərazidə yerləşir. Buna görə onlara delimitasiya prosesində baxılmalıdır. Əgər Ermənistan tərəfi onları indi - ikinci mərhələdə nəzərdən keçirmək istəyirsə biz hazırıq. Onlar məsələyə sonra baxmaq istəyirlərsə, biz yenə də hazırıq. Delimitasiya başa çatdıqdan dərhal sonra - hazırda Qazax rayonunun dörd kəndinin sahəsində demarkasiya aparılır. Düşünürəm ki, hər iki tərəf, yəni, iki Delimitasiya Komissiyası növbəti addımlar üzərində razılığa gəlməlidir. Biz həmin məsələyə ayrıca epizod kimi baxılmasını istəmirik və delimitasiya

işini davam etdirmək istəyirik. Təklif edirəm ki, iş bəlkə də ən asan hissədən başlasın. Əgər Ermənistan tərəfi ən çətin hissədən başlamaq istəyirsə, məsələn eksklavlar, biz onun üçün də hazırıq.

Hikmət Hacıyev: Stanislav Pritçin, Dünya İqtisadiyyatı və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunun Mərkəzi Asiya sektorunun rəhbəri (Rusiya Federasiyası).

Stanislav Pritçin: Cənab Prezident, Sizi salamlayıram. Vaxt ayırdığınıza görə çox sağ olun. Azərbaycanın enerji balansı ilə bağlı əhatəli cavablarınızdan sonra sualım öz aktuallığını bir qədər itirdi. Bununla belə cəhd edəcəyəm. Sual nüvə enerjisi ilə bağlıdır, çünki ətraf mühitə vurulan ziyan baxımından, ola bilsin, o, ən az ziyanlı enerji mənbələrindən biridir. Xüsusən də nəzərə alsaq ki, hətta günəş panellərinin utilizasiyası adətən çox baha başa gəlir. Eyni zamanda, ətraf mühitə ziyan vurmada həmin prosesi təşkil etmək çox çətindir. Bununla belə, hazırda biz nüvə enerjisində xüsusi sıçrayışı görürük. Məsələn, köhnəmiş reaktorlarda istifadə olunmuş xammalın müasir sürətli neytron reaktorlarında istifadəsi mümkündür. Rusiyanın “Rosatom”u bu sahədə aparıcı şirkətlərdən biridir. Bu perspektivdən yanaşaraq xüsusən də nəzərə alsaq ki, Azərbaycanda nəhəng qaz ehtiyatları var və onlar da tükənməyən deyil, uzunmüddətli ekoloji məsələlər baxımından Azərbaycan aşağı gücü olan reaktorlardan və ümumiyyətlə, nüvə enerjisi stansiyalarından istifadəni enerjiyə tələbat sahəsində həll variantı kimi görürmü?

Prezident İlham Əliyev: Sağ olun. “Rosatom” bizə müxtəlif ideyalarla müraciət edib. Hazırda onlarla məsləhətləşmələr prosesindəyik. Düzgün qeyd etdiniz, bizim nəhəng qaz ehtiyatlarımız var. Qaz isə bərpaolunan enerji ilə yanaşı, ən təmiz enerji mənbəyi hesab edilir. Bu baxımdan təhlükəsizliyimiz təmin olunub. Hətta indi elektrik enerjisini ixrac edirik. Rusiya ilə mübadilə əməliyyatlarını da aparırıq. Bütün il ərzində biz Rusiyaya və geriyyə təxminən eyni həcmdə elektrik enerjisini idxal-ixrac edirik. Biz, həmçinin elektrik enerjisini Gürcüstana və onun ərazisi ilə Avropaya ixrac edirik. Daxili istehlaka gəldikdə, bizə əlavə mənbələr lazım deyil.

İkinci arqument ondan ibarətdir ki, həmin məsələ texnoloji inkişaf və mütəxəssislərin hazırlanması, o cümlədən uzunmüddətli enerji siyasətimizin strategiyasının formalaşdırılması baxımından bizim üçün maraqlı ola bilər. Ona görə biz bu mövqedən çıxış edərək həmin potensialın qiymətləndirilməsində maraqlıyıq. Xüsusən də siz qeyd etdiniz ki, hazırda həmin enerji mənbəyi yeni texnologiyalar əsasında heç vaxt görünmədiyi qədər daha cəlbədicə və təhlükəsizdir. Vacib məsələ xərclərlə bağlıdır və onları kim qarşılıyacaq? Artıq qeyd etdiyim bərpaolunan enerji layihələrinə gəldikdə, onların hamısı xarici sərmayədarlar tərəfindən maliyyələşdiriləcək. Digər sözlə, Azərbaycan bu sahəyə bir dollar belə sərmayə yatırmaq istəmir. Əgər yerli şirkətlər sərmayədar olmaq istəyirlərsə, əlbəttə ki, bu, mümkündür. Lakin Azərbaycan dövləti sərmayədar olmayacaq. Bizim sərmayə yatıracağımız sahə yalnız elektrik enerji şəbəkəsi olacaqdır, çünki biz minlərlə meqavatla ölçülən külək və günəş enerjisini qəbul etmək üçün elektrik enerjisi şəbəkəmizi gücləndirməliyik.

Nüvə enerjisinə gəldikdə, adətən qəbul edilən ölkə xərcləri qarşılıyır və bu, çox bahalıdır. İqtisadi nöqteyi-nəzərdən, düşünürəm ki, hazırda hətta kredit sazişi olsa belə, bu cür razılaşmaya girmək düzgün olmazdı. Əgər kredit sazişi olarsa, siz onu qaytarmalısınız. Ətraf mühitin qorunması baxımından, bəli, biz təbii ki, onun tərəfdarıyıq, lakin o dərəcədə olmalı deyil ki, siz müəyyən məsələyə maliyyələşməni başqa mənbələrdən taparaq bir neçə milyard xərcləyəsiz. Bunları xərc olmadan etmək mümkündür. Bu, əslində, Azərbaycanın mövqeyidir. Biz qapını bağlamırıq, lakin eyni zamanda, bu baxımdan o dərəcədə fəal siyasət də yürütmürük. Biz dəyərləndirmə mərhələsindəyik və əlbəttə, həmin məsələnin əhəmiyyətli hissəsi bazarlarla bağlıdır, çünki hətta indi qabaqcıl bazara çıxışı əldə etmək üçün biz çox uzun yol qət etməliyik və minlərlə kilometrlik ötürücü xətləri, o cümlədən Qara dənizin dibi ilə xətləri çəkməliyik. Beləliklə, ixrac bazarları timsalında mümkündür, lakin yerli istehlaka gəldikdə, bu, problem kimi görünür.

Hikmət Hacıyev: Giorgi Qvrimadze, Gürcüstan İctimai Kanalinin xəbərlər və cari işlər redaksiyasının direktoru.

Giorgi Qvrimadze: Cənab Prezident, vaxt ayırdığınıza görə çox sağ olun. Burada olduqca maraqlı görüşə məni dəvət etmiş təşkilatçılara təşəkkürümü bildirmək istəyirəm. İcəzənizlə, mən sualımı öz regionumuza aid edirəm. Sualım regional əməkdaşlığımız haqqında olacaq. Bu səhər tələbələrə aparılmış müzakirələr zamanı inkişafı təmin edən əsas şərtlərdən biri kimi sabitlik və təhlükəsizlik haqqında çox söhbətlər oldu. Regiona isə məhz bu lazımdır. Bir tərəfdən, biz hamımız pragmatik mövqə tuturuq ki, region daxilində birgə enerji imkanlarını inkişaf etdirmək üçün səylərimizi birləşdirək. Məsələn, qeyd etdiniz ki, ənənəvi enerji ehtiyatları ilə yanaşı, Sizin yaşıl enerji ilə bağlı planınız var. Ermənistanın nüvə enerjisi imkanları var. Gürcüstanın və bütövlükdə, regionun su ehtiyatları mövcuddur. Siz enerjinin ötürülməsi imkanları haqqında danışdınız. Digər tərəfdən isə, Siz Türkiyə Prezidenti Ərdoğan ilə 2020-ci ildə “3+3”

formatını, sülh sazişini və bir çox məsələləri qeyd etdiniz. Ümid edirik, saziş baş tutacaq. Lakin bütün praqmatik nəticələrə baxmayaraq, Siz dayanıqlı sabitlik və təhlükəsizlik haqqında nə söyləyə bilərsiniz? Bunun regionumuzda olacağına inanırsınız mı? Çünki hər hansı regional əməkdaşlığın mümkün iştirakçıları arasında kifayət qədər mürəkkəb münasibətlər var. Demək istəyirəm ki, çox mürəkkəb bölgədə tək bir ölkənin inkişafı haqqında danışmaq çətindir. Sizə dayanıqlı regional əməkdaşlıq lazımdır və Sizin fikrinizcə, regionumuz daxilində bu cür əməkdaşlıq üçün dayanıqlı platforma hansı ola bilər? Təşəkkür edirəm.

Prezident İlham Əliyev: Düşünürəm ki, əgər biz Azərbaycan ilə Ermənistan arasında uzunmüddətli toqquşmaya son qoysaq və lap yaxın zamanda sülh sazişini imzalasaq, onda sizin dedikləriniz reallığa çevrilə bilər. Çünki əslində, Cənubi Qafqaz ölkələrinin potensialı artıq məlumdur və biz hansı sahələrdə birgə işləyə biləcəyimizi də bilirik. Siz elektrik enerjisi sahəsini qeyd etdiniz və üç ölkənin potensialını düzgün müəyyən etdiniz. Bəli, elədir. Lakin əgər biz, məsələn, Azərbaycan ilə Gürcüstan arasında təbii qaz sahəsində əməkdaşlığı buraya əlavə etsək, görürük ki, o, qarşılıqlı şəkildə faydalıdır və bu gün Gürcüstan təbii qaz təchizatı sahəsində təhlükəsizliyini 100 faiz təmin edib. Gürcüstanda iqtisadiyyatın və sənayenin artımı nəticəsində istehlak da ilbəl artır. Biz təchizatımızı hər il artırırıq və hazırda, düşünürəm ki, o, artıq üç milyard kubmetrə çatıb. Gürcüstanın qaz təchizatının təxminən 100 faizini Azərbaycan təmin edir. Potensial qaydada xüsusən də, Gürcüstan üçün qaz qiymətinin çox əlverişli və güzəştli olmasını nəzərə alaraq, Ermənistan da Azərbaycan qazını ala bilər. Yaxınlıq, infrastruktur baxımından, əlbəttə ki, bu cür əməkdaşlıq təbii olardı.

Biz Zəngəzur dəhlizi haqqında danışanda, onu tək dəmir yolu və ya avtomobil yolu kimi görmürük, o cümlədən onu potensial qaydada əlaqə, kabel kimi də görürük. Çünki elektrik kabellərindən biri əgər Ermənistandan keçərsə ixrac imkanlarımızı artırır. Potensial qaydada, o, hətta qaz boru kəməri də ola bilər, çünki bu gün Naxçıvana təbii qazı təchiz etmək üçün biz İranla razılaşmamıza arxalanırıq. Yəni, qaz Naxçıvana İran vasitəsilə gedir. Hazırda biz digər boru kəmərinə çəkirik. Türkiyədən Naxçıvana gedən kəməri maliyyələşdiririk və o yolla Azərbaycan qazı nəqil olunacaq. Lakin bu, sol qulağınızı sağ əl ilə qaşımağa bənzəyir. Əgər o, Ermənistandan keçərsə, hamı üçün faydalı olar və əlbəttə ki, çox xərclərə qənaət etmiş olarıq. Bir çox digər məsələlər də bu cür həl oluna bilər. Bilirəm ki, Ermənistan Qara dənizin dibi ilə çəkiləcək kabelə qoşulmaq istəyir, çünki o, əlavə enerji imkanlarını yaradacaq. Lakin onlar Azərbaycanla münasibətləri səliqə-sahmana salmadığına görə qoşula bilmirlər. Hazırda Azərbaycan, Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstan kimi dörd ölkə var və Bolqarıstan da qoşulmaq üzrədir. Beləliklə, başqa yol yoxdur və bu, konsensus əsasında olan qərardır. Bu səbəbdən sülh sazişi başlanğıc nöqtəsidir.

Sülh sazişindən sonra gələcəyimizin planlaşdırılmasına gəldikdə, əlbəttə ki, bunu etməliyik. Biz həmin gürcüstanlı həmkarlarımızla praktiki əhəmiyyət təşkil edən məsələləri, daşımalar, enerji, potensial ticarət münasibətlərinə aid işlər barədə məsləhətləşmələrə başlamaq üçün üçtərəfli məsləhətləşmə məsələsini bir neçə dəfə müzakirə etmişik. Lakin Ermənistan hər dəfə imtina edib və gürcüstanlı həmkarlar bunu çox yaxşı bilirlər. Regional əməkdaşlıq bölgə ölkələri ilə yaxşı münasibətlərə əsaslanmalıdır və düşünürəm ki, bu, Cənubi Qafqaz üçün ən yaxşı ssenaridir. Yeri gəlmişkən, Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə arasında üçtərəfli əməkdaşlıq formatımız var və müxtəlif nazirliklərin rəhbərləri dövrü olaraq görüşürlər. Bir sözlə, bütün bunlar mümkündür, lakin sülh sazişi məsələsində bizə nəticə lazımdır. Səmimi desək, nə Gürcüstan, nə Azərbaycan bu gün öz enerji təhlükəsizliyi və ya daşımalar təhlükəsizliyinə gəldikdə, hər hansı çətinliklərlə üzləşmirlər. Bu, yalnız Ermənistanda çatışmır.

Açıq desək, mənim üçün böyük sual olaraq qalır: nəyə görə onlar Zəngəzur dəhlizinə qarşı bu cür canfəşanlıqla çıxırlar? Nəyə görə onlar bunu təhlükə kimi görürlər? Onlarda bir növ fobiya var və mən bunun izahını bilmirəm. Onlar hətta “dəhliz” sözünə qarşı çıxırlar. Düşünürlər ki, dəhliz suverenliyin pozulması deməkdir. Biz Azərbaycan ərazisindən keçən Şimal-Cənub Nəqliyyat Dəhlizindən danışanda, bizdə belə fobiya yoxdur. Dəhliz yaxşı məlum olan beynəlxalq sözdür və onlar Zəngəzur dəhlizinin adını eşitdikcə sanki ağıllarını itirirlər. Bir sözlə, bu, çox qərəbdir. Lakin bir daha qeyd etmək istəyirəm ki, biz gələcək haqqında düşünməliyik.

Hesab edirəm ki, siz düşünməli mühüm məsələləri və sülh sazişindən sonra inkişafın planlaşdırılması məsələsini qaldırdınız. Bu məqamda mən həmin məsələ haqqında düşünmək üçün, həmçinin həmkarlarımızı və iştirakçıları dəvət edirəm. Bəlkə bu cür sessiyanın təşkili üçün Gürcüstanda müəyyən qeyri-formal görüşlər, seminar təşkil olunsun və potensial araşdırılsın, çünki hazırda biz yalnız baş verə biləcək məsələləri görə bilirik. Ola bilər ki, düşünmədiyimiz bir çox digər məsələlər də ortaya çıxa bilər. Bir sözlə, biz buna müsbət baxırıq. Düşünürük ki, regional proseslərə region ölkələri tərəfindən

baxılmalıdır. Yeri gəlmişkən, müzakirə etdiyimiz məsələ əla nümunədir: delimitasiya, Qazaxın dörd kəndinin qaytarılması göstərir ki, biz ikitərəfli qaydada birgə işləyəndə yaxşı nəticələrə nail ola bilərik.

Hikmət Hacıyev: Ellen Vasilina, Forum Təşəbbüsü Təşkilatının prezidenti və təsisçisi (Fransa).

Ellen Vasilina: Sağ olun, cənab Prezident. Burada olmaqdan və Azərbaycana yenidən gəlməkdən şərəf duyuram.

Prezident İlham Əliyev: Sağ olun.

Ellen Vasilina: Təşəkkür edirəm. Mənim bir neçə sualım var. Lakin düşünürəm ki, əgər icazə versəniz, digər sualları da əlavə edəcəyik, çünki düşünürəm ki, Siz sualların əksər hissəsinə artıq cavab verdiniz. Əlbəttə ki, əsas sual belədir: COP-dan nəyə nail olmağı ümid edirsiniz? Lakin yenə də, fikrimcə, Siz bunun da əksər hissəsinə artıq cavab verdiniz. Elədirmi? Həmçinin BMT-nin 2030-cu ilədək inkişaf məqsədlərinə nail olmaq üçün Azərbaycan enerji təhlükəsizliyini, təchizat və tələbatı, dayanıqlı iqtisadi və sosial sahələri hansı şəkildə əlaqələndirmək istəyir? Hansı sərmayələri planlaşdırır? İcazənizlə, buna bir qədər əlavə də edim. Cənab Prezident, təhsil məsələlərinə toxunaq. ADA-da görüşdüyümüz gənc tələbələrdən ibarət növbəti nəslə qarşıdan gələn çağırışlara necə hazırlayırsınız? Sağ olun, cənab Prezident.

Prezident İlham Əliyev: Sağ olun. Düşünürəm ki, burada - ADA-da olmaq təhsil siyasətinin yaxşı təzahürüdür. Həqiqətən, hər kəsə tam aydındır ki, yatırmağa çalışdığımız ən yaxşı sərmayə təhsilə, gənc nəslə yatırdığımız sərmayədir. Bu, bizim üçün əsas prioritetlərdən biridir. Bizim beynəlxalq tərəfdaşlarla xüsusi proqramlarımız var. Gənc nəslimizin aparıcı beynəlxalq universitetlərdə təhsili üçün xüsusi Prezident proqramı mövcuddur. Eyni zamanda, Azərbaycanda yüksək səviyyədə təhsil prioritetdir. Biz, həmçinin hər ikisini bir araya gətirməyə çalışırıq və hazırda xaricdə təhsil Prezident proqramı əsasında maliyyələşdirilir. Eyni zamanda, biz yerli potensiala əsas diqqət yetiririk və yəqin siz bilirsiniz ki, bu yaxınlarda bizim Azərbaycan-İtaliya Universitetinin ayrıca binası olacaq. Onun təməli qoyulub, lakin tikintisi davam edir. Bizim uzun illər fəaliyyət göstərən Azərbaycan-Fransız Universiteti var. Həmçinin Rusiya Federasiyasının iki universiteti - Moskva Dövlət Universiteti və Tibb Akademiyasının filialları da fəaliyyət göstərir.

Dayanıqlı inkişaf və enerji məsələsinə gəldikdə, düşünürəm ki, iqtisadi göstəricilərimiz və sosial proqramlarımız gəlirlərin ədalətli şəkildə paylanmasını təmin etmək üçün neft və qaz vəsaitlərini yoxsulluq və işsizlik kimi məsələlərin həllinə yönəltdiyimizi aydın şəkildə göstərir. Enerji əməkdaşlığımıza başlayanda və neft satışından ilk gəlirləri əldə edəndə Azərbaycanda yoxsulluğun səviyyəsi 50 faizə yaxın idi. Yəni, hər iki adamdan biri yoxsul idi. Qaçqınlar arasında bu göstərici 75 faizi ötürdü. Vəziyyəti təsəvvür edə bilərsiniz! Hazırda biz həmin göstəricini 5 faizə qədər azaltdıq. Eyni vəziyyət işsizlikdə müşahidə olunur. Hazırda Qarabağda sosial infrastruktur yaradılır, genişmiqyaslı tikinti gedir. Lakin əvvəllər hər yer o cür idi. Müasir xəstəxanalar, klinikalar, universitetlər, məktəblərin tikintisi üzrə xüsusi proqram var. Bir sözlə, sosial infrastruktur ən vacib məsələlərdən biridir. Məşğulluğa aid məsələ hər zaman diqqət mərkəzində olub, çünki əhali artır. İlbəil bizim on minlərlə yeni vətəndaşımız dünyaya gəlir və beləliklə, biz məşğulluq məsələlərində hər zaman diqqətli olmalıyıq. İşsizliyin bu qədər aşağı səviyyədə olması bizi rahat etməli deyil. Əgər siz inkişaf məsələsini həll etməsəniz, çətin olacaq. Xüsusən də indi - dördüncü sənaye inqilabı zamanı bir çox ixtisas və peşələrə ehtiyac qalmır. Beləliklə, biz ciddi çağırışla üzləşəcəyik. Buna görə biz gənc nəslimizi hələ mövcud olmayan, lakin iki-üç ildən sonra yaranacaq yeni işlərə hazırlamalıyıq.

Peşə təhsilinə xüsusi diqqət yetiririk. Hazırda bütün ölkədə peşə təhsili mərkəzlərinin açılmasına dair xüsusi proqramımız var. Rayonların iqlim şəraiti və ya inkişaf istiqamətindən asılı olaraq məktəblər açırıq. Məsələn, biz turizm yerlərində turizm peşə məktəblərini açırıq. Digər yerlərdə, sənayeyə aid mərkəzlər açılır. Bu, müəyyən elementlərin toplusudur. Lakin, əlbəttə ki, əsas məqsəd təhsilin səviyyəsini bu gün olduğu kimi yüksək səviyyədə saxlamaqdır. Bu gün mütləqdir ki, ölkənin inkişafına töhfə vermək üçün gənc nəsillər təlimdən keçməlidir. Yadımdadır, ilk dəfə gənclərin xaricə təhsil üçün göndərilməsi proqramına başlayanda müəyyən fikir var idi ki, biz onların geri qayıtması üçün təminat almalıyıq, çünki bu cür olmasa, biz çox vəsait xərcləyəcəyik və onlar oxuduqları yerdə qalacaqlar. Dedim, yox! Bildirdim ki, biz ölkəmizdə elə şərait yaratmalıyıq ki, onlar qayıtmağa üstünlük versinlər. Beləliklə, hazırda mən görürəm ki, Birləşmiş Ştatlarda, Britaniya və Avropanın digər ölkələrində təhsil almış tələbələrin əksəriyyəti geri qayıdır. Bu, onu göstərir ki, biz düzgün yoldayıq. Biz daha ürəkdən çalışmalıyıq ki, gənc azərbaycanlılar ölkəni tərk etməsin, çünki bu, postsovet məkanında bir çox ölkələrdə problemlərdən biridir. Yəni gənc nəsil ölkəni tərk etməyə üstünlük verir və sonra əhalinin azalması ilə üzləşirsiniz. Bizdə isə əhali artımı var. Bəzi ölkələrin fərqli problemləri var. Bilmirəm, hansı problem daha sərtir. Düşünürəm ki, bizim

vəziyyət daha yaxşıdır, çünki ölkədə əhali çox olanda, siz daha güclüsünüz. Lakin siz onları işlə, evlə, layiqli şəraitlə, səhiyyə ilə təmin etməlisiniz və biz bu işləri görürük. Biz neft və qazın satışından əldə edilən gəlirlərin əksər hissəsini sosial sahəyə yönəldirik. Sağ olun.

Hikmət Hacıyev: Amerika Birləşmiş Ştatlarının Prinston Universitetinin professoru, Diplomatiya Tarixi və Təcrübəsi Proqramının direktoru Maykl Reynolds.

Maykl Reynolds: Cənab Prezident, bizimlə görüşmək üçün vaxt ayırdığınıza görə bir daha təşəkkürümü bildirirəm. Təbii ki, bu görüşü mümkün etdiyinə və sabah səfərimizi təşkil etdiyinə görə ADA Universitetinə, xüsusi olaraq, onun rektoru səfir Paşayevə minnətdaram. Bir professor kimi, mən öz gənclərinin gələcəyi üçün Azərbaycanda təhsilə bu qədər böyük diqqət yetirdiyinizi eşitməkdən çox məmnun oldum. Bu gün biz əvvəlcə bir sıra bacarıqlı azərbaycanlı tələbələrlə görüşdük və onlarla aparılan söhbətin səviyyəsi mənə xoş təəssürat bağışladı. Beləliklə, mən bunu eşitməkdən çox şadam. Səfərdən yenidən qayıtdığınızı və Moskvada Vladimir Putinlə görüşdüyünüzü nəzərə alaraq, mən Yaponiyadan olan həmkarımın verdiyi sualı davam etdirmək istərdim. Siz və biz hamımız bildiyimiz kimi, Rusiya 200 ildən artıq müddətdə bu regionda çox mühüm rol oynayıb və güclü mövqedə olub. Hazırda, ola bilsin, o, öz hərbiçilərinin sayını azaldır. Sülhməramlılar Azərbaycandan çıxırlar və görünür, o, Ermənistanda da onların sayını azaldır. Eyni zamanda, bir sual yaranır. Regionda Rusiyanı əvəz etməyə çalışan bəzi kənar qüvvələr var və Rusiyanın Cənubi Qafqazda gələcək rolu ilə bağlı fikirlərinizi öyrənmək mənim üçün maraqlı olardı. Cənubi Qafqazda digər kənar qüvvələrin rolu barədə şərhlərinizi verərdiniz. Sizcə, bu, necə ola bilər, bu, regionda Azərbaycan üçün hansı faydanı gətirə bilər? Həmin qüvvələr hansı təhlükələri gətirə bilər? Təşəkkür edirəm.

Prezident İlham Əliyev: Sağ olun. Rusiya Azərbaycanın qonşusudur və bu ölkə ilə müxtəlif sahələrdə bizim çox fəal əməkdaşlığımız var. Dünən Prezident Putinlə görüş zamanı biz həmin məsələləri, iqtisadi əməkdaşlığımızı və xüsusən də daşınmalar sahəsində işbirliyimizi geniş şəkildə müzakirə etdik. Əlbəttə ki, əməkdaşlığın böyük hissəsi humanitar sahəyə aiddir. Azərbaycanda 300-dən artıq rus məktəbi var və insanlar rus məktəblərində təhsil almağa üstünlük verərək onları seçirlər. Bir sözlə, ümumi məsələlərimiz çoxdur və regional ölkə - Qafqaz ölkəsi olaraq, - çünki Qafqazın müəyyən hissəsi Rusiya hüddurları daxilindədir, - əlbəttə ki, Rusiya bu regionu heç zaman tərk etməyəcək. Çünki onun özü bu regiona aiddir və düşünürəm ki, Cənubi Qafqazın bütün ölkələri Rusiya ilə qarşılıqlı hörmət, suverenlik, ərazi bütövlüyü və qarşılıqlı maraq əsasında yaxşı münasibətlərin qurulmasında maraqlı olmalıdırlar. Düşünürəm ki, Azərbaycanın nümunəsi bunun mümkün olduğunu aydın şəkildə göstərir.

Yeri gəlmişkən, bu, rusiyalı həmkarımla dünən müzakirə etdiyimiz mövzulardan biri oldu. Biz elə bir format yaratmışıq ki, o, qarşılıqlı şəkildə faydalıdır. Müəyyən fobiya, bəzi stereotip və təşviqat var. Lakin düşünürəm ki, Azərbaycana gəldikdə, görə bilərsiniz, bunlar həddindən artıq şişirdilir. Siz öz suverenliyinizi, formal deyil, real müstəqilliyinizi, müstəqil siyasətinizi qoruyaraq, Rusiya ilə yaxşı münasibətdə ola bilərsiniz və bu, tamamilə mümkündür. Sadəcə, Rusiya-Azərbaycan münasibətlərinə baxmaq kifayətdir. Yeri gəlmişkən, biz həmin mövzunu müzakirə etdik. Keçmiş Sovet İttifaqında bir çox xalqlar var ki, onlar ya etnik, ya dini baxımdan Rusiyaya yaxındır. Amma onların Rusiya ilə münasibətlərinə baxın və bizim Rusiya ilə münasibətlərə baxın. Ona görə əminəm ki, həmin müsbət tendensiya davam edəcək. Azərbaycan Cənubi Qafqazda mühüm rol oynayır, bu rol artır və o, yalnız və yalnız faydalıdır.

Buraya gəlmək istəyən digər qüvvələrə gəldikdə, biz buna, əlbəttə ki, xüsusi diqqət yetirməliyik və öz resurslarımızı lazımi qaydada ölçməliyik. Demək istəyirəm ki, Azərbaycan olaraq, biz həmin prosesi necə apara bilərik, yaxud ona necə təsir göstərə bilərik. Bizim üçün təsəvvür etdiyiniz kimi, əsas narahatlıq Ermənistanda potensial və mövcud revanşist meyillərdir. Bizim narahat olmağa tam haqqımız var, çünki Ermənistan bizə qarşı təcavüz edib, ərazimizi işğal edib, bir milyon insanı öz evlərindən qovub, ərazilərimizi talayıb və hər şeyi dağıdıb, ərazimizin 20 faizini yerlə-yeksan edib.

Beləliklə, Ermənistanda baş verənlərin hamısına çox ciddi yanaşmaq üçün tam haqqımız var. Ancaq biz onların daxili işlərinə və ya uzaqda yerləşən başqa ölkələrlə münasibətlərinə heç bir halda qarışmırıq. Biz heç vaxt heç bir ölkənin daxili işinə qarışmırıq və bunu bütün qonşularımız bilir. Amma bu, bizim milli təhlükəsizliyimizlə bağlı bir məsələdir. Biz Fransanın, Hindistanın və Yunanistanın Ermənistanı bizə qarşı necə silahlandırdığını və bunu açıq, nümayişkaranə şəkildə etdiyini, sanki bizə nəyisə sübut etməyə çalışdığını görüb, sakit oturub gözləyə bilmərik. Biz, sadəcə, oturub gözləyə bilmərik və biz bu mövqeyi Ermənistan hökumətinə, indi Ermənistanın qayğısına qalmaq istəyənlərə açıq şəkildə bildiririk. Bizə qarşı ciddi təhlükə görsək, ciddi tədbirlər görməli olacağıq. Bəziləri təhlükəli, bəziləri isə təhlükəli olmayan,

amma bu o dərəcədə vacib deyil, həmin silahlar Ermənistana çatdırılır. Ona görə bir daha bu platformadan istifadə edərək Ermənistana mesajım budur ki, bunu etməyin. Yenə deyirəm, mənim mesajım qətiyyətlə təkbürlü xəbərdarlıq kimi qəbul edilməməlidir. Xeyr. Onların nə etməsindən asılı olmayaraq, müdaxilə etməyəcəyəm. Bu, onların həyatı və onların ölkəsidir. Amma onlar bizə qarşı hərbi güc nümayiş etdirəndə, bəzən öz qoşunlarını sərhədimizdə cəmləyəndə biz sakit otura bilmərik. Bu, bizim təhlükəsizliyimizdir və narahat olmağa haqqımız var. Ona görə də mənim onlara və onlardan Azərbaycana qarşı forpost kimi istifadə etmək istəyənlərə mesajım budur ki, bunu etməyin. Ermənistana nə qədər silah göndərilərsə də, onların bizə qarşı heç bir şansları yoxdur. İkinci Qarabağ müharibəsi də bunu nümayiş etdirdi. Cəmi 44 gün adi insanların, sadəcə, gəzintiyə çıxma bilmədiyi dağlara çıxdıq və biz bunu yüngül silahlarla etdik, onların ordusunu tamamilə məhv etdik.

Separatizmə son qoyduğumuz bir neçə saatlıq antiterror əməliyyatı ilə də biz onlara gücümüzü nümayiş etdirdik. Bizim Ermənistana qarşı yenə də pis niyyətimiz yoxdur. Bizim onların ərazisinə heç bir iddiamız yoxdur, amma onlar başa düşməlidirlər ki, birincisi, bu silahlar onlara kömək etməyəcək. İkincisi, bu, təhlükəlidir və mənim vəzifəm onlara, həmçinin onların arxasında duran və onları manipulyasiya edənlərə xəbərdarlıq etməkdir ki, bu, həqiqətən təhlükəlidir və onlar mənim dediklərimə qulaq asmalıdırlar. Çünki bilirlər ki, sözlərimə qulaq asmalıdırlar. Mənim tövsiyəm budur. Bundan başqa, Ermənistan qlobal qarşıdurma üçün digər bir namizəd ola bilər. Təəssüf ki, bizim sərhədlərimizə yaxın bu hallar da mövcuddur. Beləliklə, bunlardan Qərblə Rusiya arasında qlobal qarşıdurma üçün istifadə olunmağa bilər və əgər bu, onlar üçün ən yaxşı ssenariyədirsə, qərar onlarındır. Ancaq bu, fəlakət ola bilər. Bu gün onlara hərtərəfli və davamlı dəstək vəd edənlər, əgər ilk güllə sərhəddə atılsa qaçacaqlar. Mən tam əminəm. Avropalı sülh müşahidəçiləri adlanan, bizə qarşı binokl diplomatiyasından istifadə edib nə isə nümayiş etdirməyə çalışan, - bilmirəm nə nümayiş etdirmək istəyirlər, - ehtiyatda olan hərbiçilər və polislər bizim cavab vermədiyimizə görə bizə minnətdar olmalıdırlar. Əminəm ki, ciddi bir şey olsa, onlar qaçacaqlar. Deməli, biz vəziyyəti belə görürük və yenə də regionda təhlükəsizliyə, sabitliyə gedən yol Azərbaycan-Ermənistan münasibətlərinin normallaşmasından keçir. Onlar, yəni, Ermənistanı nəzərdə tuturam, normal qonşu olmağı öyrənməli, qonşularına qarşı ərazi iddialarına son qoymalıdırlar. Biz bəzi müsbət tendensiyaları görürük. Lakin bu, kifayət deyil. Bu, yalnız sözlərdir və biz onların fikirlərini necə dəyişdirə biləcəyini bilirik. 2019-cu ildə deyirdilər ki, “Qarabağ Ermənistandır” və bu, müharibənin başlanmasına təkan verdi. İndi isə “Qarabağ Azərbaycandır” deyirlər.

Bilmirəm, bəlkə beş ildən sonra ölümcül silahlarla təmin olunanda yenə deyəcəklər ki, “Qarabağ Ermənistandır”. Biz nə edək? Biz gözləyə bilmərik. Bu məsələni qaldırdığınız üçün təşəkkür edirəm. Hesab edirəm ki, bu, İrəvana mesaj göndərmək üçün yaxşı bir fürsət idi.

Hikmət Hacıyev: Cənab Prezident, təşəkkür edirəm. Bizimlə iki saatdan çox vaxt keçirdiniz və ən vacib sualları cavablandırdınız. Siyahımızda kifayət qədər, xeyli sayda suallarımız var, amma bilirəm ki, həqiqətən çox məşğulsunuz, ancaq bir-iki sual verməyə icazə verə bilərsiniz şad olarıq.

Prezident İlham Əliyev: İştirakçılar yorulmayıbsa, davam edə bilərik. Cavablarımda mümkün qədər qısa olmağa çalışaram.

Hikmət Hacıyev: İulian Çifu, Rumıniyanın Münaqişələrin Qarşısının Alınması və Erkən Xəbərdarlıq Mərkəzinin prezidenti.

İulian Çifu: Çox sağ olun, cənab Prezident. Məni buraya dəvət etdiyinizə görə Sizə minnətdaram. Həmçinin Sizi təbrik etməliyəm ki, rus qoşunları vaxtından xeyli tez geri çəkilib. Çox yaxşı haldır ki, işğal bitdikdən 10 il sonra çıxmırlar. Beləliklə, mənim sualım enerji təhlükəsizliyi üzrə Avropa İttifaqı ilə ortaqlayımız olan Rumıniya, Macarıstan və sair ölkələrə təmiz enerji nəql etmək üçün nəzərdə tutulan kabellə bağlıdır. Beləliklə, əslində, bildiyiniz kimi, məlumat kabelləri ilə başqa bir layihəmiz var, sualtı kabel ilə bağlı bir sıra layihələr mövcuddur. Geniş Qara dəniz regionu ilə bağlı vəziyyət bu gün kifayət qədər mürəkkəbdir və sualtı infrastrukturun təhlükəsizliyi üzrə və təhlükəsizliyi necə yaxşılaşdırma biləcəyimiz barədə fikirləriniz varsa, yaşıl enerjinin daşınması, həm də Qara dəniz regionunun təhlükəsizliyi ilə bağlı şərh verməyinizi Sizdən xahiş etmək istərdim. Çox sağ olun.

Prezident İlham Əliyev: Düşünürəm ki, bu məsələni, ilk növbədə, Qara dəniz ölkələri həll etməlidir. Çünki bizim məsuliyyətimiz yaqın ki, Qara dənizin sahillərinə yaxın bitəcək. Əgər biz ənənəvi yanacaq layihələrimizə paralellər aparsaq, hər bir ölkə öz boru kəmərinin seqmentinə cavabdehdir. Məsələn, Azərbaycanda heç vaxt boru kəmərinə müdaxilə, qeyri-qanuni müdaxilə, boru kəmərinə oğurluq və ya hər hansı digər xoşagəlməz hadisələr baş verməmişdir. Deməli, hər bir ölkə - Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə öz ərazisində təhlükəsizliyi təmin edib, Cənub Qaz Dəhlizində də elə belədir.

Beləliklə, yaşıl enerji kabelinə gəlincə, mən əminəm ki, Qara dəniz ölkələri bununla da məşğul olacaq. Biz kömək edə bilmərik, çünki fiziki olaraq orada deyilik. Amma hesab edirəm ki, bu, bir növ hücum, müdaxiləyə, nüfuza məruz qalmamalıdır, çünki bu, heç kimə qarşı deyil. Bu kabel bütün Xəzər dənizi, Qafqaz və Qara dəniz ölkələrinin marağındadır. Amma yenə də təbii ki, mən əminəm, müvafiq ölkələr Qara dənizin onların yurisdiksiyasına aid olan hissəsində bununla məşğul olacaqlar.

Hikmət Hacıyev: Laszlo Vasa, Macarıstan Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunun baş elmi işçisi.

Laszlo Vasa: Cənab Prezident, yenidən burada olmaq fürsəti əldə etdiyimiz üçün minnətdarlığımızı bildiririk. Təşkilatçılara təşəkkür edirik. Mən burada olmaqdan və Sizə sual verməkdən çox məmnunam. Suallarımın bəziləri cavablandırılıb, ancaq qısa bir sualım var. Türkmənistan təbii qazının Azərbaycan vasitəsilə Avropaya çatdırılması imkanlarını necə dəyərləndirirsiniz?

Prezident İlham Əliyev: Əvvəla, bu qərar verilsə, onu Türkmənistan verməlidir. Əgər onlar Xəzərə, oradan da Azərbaycandan keçərək Avropaya gedəcək Transxəzər qaz kəmərinə çəkmək barədə qərara gəlsələr, bizə müraciət edəcəklər. İndiyə qədər bunu etməyiblər. Təbii ki, biz bu layihənin təşəbbüskarı kimi çıxış etməyəcəyik. Çünki adətən layihəni resursların sahibi olan ölkə həyata keçirir. Məsələn, Bakı-Tbilisi-Ceyhanın və ya Cənub Qaz Dəhlizinin təşəbbüskarı və bir növ əlaqələndiricisi məhz Azərbaycan idi və bütün ev sahibliyi edəcək dövlətlərlə sazişləri və istehlakçılarla müqavilələri Azərbaycan razılaşdırırdı və imzalayırdı. Beləliklə, tranzit ölkənin layihəni maliyyələşdirməsi və ya təşəbbüskarı kimi çıxış etməsini xatırlamıram. Hələlik Türkmənistandan bizə belə bir mesaj gəlməyib, ona görə də buna şərh verə bilmərəm. Bununla bağlı çoxlu müzakirələr gedir. Ancaq məsləhətim odur ki, əvvəlcə müxtəlif amilləri qiymətləndirin, birincisi, bunu kim maliyyələşdirəcək? İkincisi, Avropa maliyyə institutlarının ənənəvi yanacaq layihələrinin maliyyələşdirilməsinə məhdudiyətlər qoyması, bu qazın kimlər tərəfindən alınacağı və qazın Azərbaycana çatdırılmasından sonra nə baş verəcəyi ilə bağlı dediklərimi nəzərə alsaq, onda təsisatlara aid olmayan maliyyələşdirmə necə olacaq? Çünki bu gün Cənub Qaz Dəhlizi tam doludur. Beləliklə, biz bu gün TANAP-ın və TAP-ın genişləndirilməsi haqqında düşünürük. Deməli, kimsə Xəzərin dibi ilə boru kəmərinin çəkilməsi üzrə razılaşmanın baş tutduğunu düşünürsə, bu, elə deyil. Çünki ya Bakıdan Avropaya qədər başqa boru xətti olmalıdır, ya da bilmirəm. Deməli, burada suallar çoxdur və cavab yoxdur. Ona görə də şərhlərim buna əsaslanır.

Hikmət Hacıyev: Jakub Korejba, Polşanın Avrasiya Araşdırmaları Mərkəzinin qeyri-rezident tədqiqatçısı.

Jakub Korejba: Cənab Prezident, təşəkkür edirəm. Yenidən burada olmaq çox xoşdur. Tarixi hadisənin şahidi olan bir alim və nəzəriyyəçi üçün bu, sevincli anlardır, çünki burada şahidi olduğumuz şey gələcəyin qurulmasıdır. Mən Polşadan gəlirəm, o ölkədən ki, həmişə maraqlı qonşulara malik olub və coğrafi məsafələrə baxmayaraq, ölkələrimizi bir-birinə bənzədən də budur. Bu, mütləq olaraq optimist bir fikir deyil, çünki son bir neçə ay ərzində gördüyümüz kimi, Sizin qonşularınızın heç də hamısı sülh, tərəqqi, əməkdaşlıq və firavanlıqda maraqlı deyil. Ona görə də Sizə sualım budur, Sizin sülh prosesi zamanı erməni tərəfdarlığının qeyri-konstruktiv mövqeyi, sadəcə olaraq, teatr oyunu kimi danışıqlar mövqeyinin bir hissəsidirmi? Yoxsa daha uzunmüddətli strategiyadır? Bu, belə davam edərsə, İrəvanın bu təklifi rədd etməkdə davam edəcəyi və regionda sabitliyi pozmaq üçün xarici qüvvələri işə cəlb edəcəyi halda B planı varmı? Bilirəm ki, Azərbaycanın strateji səbrli çoxdur. Bunu bir neçə dəfə sübut etmişiniz. Bəs, səbrinizə məhəl qoyulmasa və ondan sui-istifadə edilərsə, belə bir hal üçün alternativ strategiya varmı? Çox sağ olun.

Prezident İlham Əliyev: Alternativ strategiya yalnız silahlanma yarışını davam etdirmək ola bilər, bizim başqa seçiminiz yoxdur. Biz buna üstünlük vermirik, xüsusilə nəzərə alsaq ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası üçün çoxlu maliyyəyə ehtiyacımız var. Amma biz sülh razılaşmasına nail olmasaq, bu o deməkdir ki, Ermənistan, qeyd etdiyiniz kimi, başqa bir şey planlaşdırır. Onlar bu prosesdən yalnız vaxt qazanmaq üçün istifadə edirlər. Bununla belə, inanmaq üçün kifayət qədər əsaslı səbəblərimiz var. Baxmayaraq ki, biz buna əmin deyilik. Tarixi nəzərə alsaq, biz 1992-ci ildən 2020-ci ilə qədər danışıqlar prosesində olmuşuq, əslində isə Ermənistan bu danışıqlardan yalnız işğalı möhkəmləndirmək və işğalı de-fakto əbədi etmək üçün istifadə edib.

Bu, onların planı idi və indi biz nəinki daha çox təhlil edirik, hətta Ermənistanın daxili siyasətini izləyəndə bir daha əmin oluruq ki, onlar indiki hökumət də daxil olmaqla, ərazimizin bir santimetrini belə azad etməyi planlaşdırmırdılar, çünki indiki iqtidarın necə davranması heç kimi çaşdırmalı deyil. Mən Qərbdəki bəzi erməni tərəfdarlarından necə cəsarətli olduqlarını eşidəndə həmişə deyirəm ki, onların cəsarətinin əsasını nə təşkil edirdi? 2020-ci ilin sentyabrı, noyabrı olmasaydı, bu gün yenə də Xankəndidə "Qarabağ Ermənistanıdır" deyə bağırmağa davam edərdilər. Beləliklə, biz onları cəsarətli etdik, cəsarətli

addımlar atırlar, çox konstruktiv olduqları üçün deyil, çox açıq və səmimi olmaqdan qorxdular üçün düşünə bilirlərsə, deməli qorxurlar. Bilirsiniz, qorxmamaq üçün bizimlə sülh bağlamalıdılar. Biz də görəcəyik, çünki dediyim kimi, qondarma “Dağlıq Qarabağ” faktı müzakirələrdən çıxarılıb, onlar razılaşıblar ki, bu, sülh sazişində olmayacaq. Deməli, bu, o deməkdir ki, əsas maneə artıq burada deyil və o qədər də vacib olmayan terminologiyaya sadıq olsalar və biz açıq şəkildə görəcəyik ki, onlar yenə də bu vaxtdan istifadə edərək daha çox silah əldə etmək və sonra yenidən bizə hücum etmək istəyirlər. Amma biz onlara bu şansı verməyəcəyik, çünki bu, tamamilə aydındır. Bir daha demək istəyirik ki, onları bizə qarşı yönəltməyə çalışanlar böyük səhv edirlər. Deməli, bizim artıq 30 ilə yaxın işgalla bağlı çox acı təcrübəmiz var. Biz gələcəyimizi real vəziyyətə əsaslanaraq planlaşdıracağıq. Beləliklə, biz prosesi belə görürük. Ona görə də düşünürəm ki, ilin sonuna qədər bu, tamamilə aydın olacaq. Yəni, sülh sazişi imzalanmasa, dediyim kimi, silahlanma yarışı davam etdirilməlidir. Yaxşı, əgər onlar sülh razılaşmasını istəmirlərsə, biz bu müqaviləsiz də yaşaya bilərik, amma bu razılaşma olmadan bizimlə yanaşı yaşamaq onlar üçün rahat olacaqmı? Mən belə düşünürəm.

Hesab edirəm ki, beynəlxalq hüquqa əsaslanan şərtləri razılaşdırmaq bizim marağımızdan daha çox onların marağıdır və göndərdiyimiz bu təkliflərdə, bu şərtlərdə qəbul edilə bilməyəcək heç nə yoxdur. Yalnız onlar şüurlu davranmalı və əlçatmaz şeyləri tələb etməməlidirlər. Həm də onların bilməsi və onlara dəstək olanlar üçün vacibdir ki, 30 illik işgala və İkinci Qarabağ müharibəsinin nəticəsinə göz yumulmamalıdır. Heç kim özünü heç bir şey olmamış kimi aparmamalıdır. Müharibənin nəticəsi həmişə müharibədən sonrakı vəziyyətə təsir edir. Bizim vəziyyətimizdə isə biz üstünlük xətrinə Qələbəmizdən istifadə etmədik. Müharibə zamanı söz verdim kimi, dayandıq və dedim ki, ərazimizi tərk etməyinizlə bağlı bizə bir vaxt deyin, dayanaq və biz dayandıq. Bu, cəmi dörd ildir və sonra Dağlıq Qarabağda qondarma prezident seçkiləri keçirib qondarma prezident seçəndə, Moskvadan bir kriminal oliqarx oraya gəlib özünü hansısa ölkənin baş naziri kimi aparmağa və terroru maliyyələşdirməyə, həmçinin müxtəlif insanları təhdid edərək Qarabağda nümayişkaranə şəkildə bizə məhəl qoymamağa başladılar. Onlar bilməli idilər ki, biz buna dözməyəcəyik və biz onlara mesajı dəfələrlə birbaşa və digər kanallarla Brüssel vasitəsilə çatdırdıq: odla oynamayın. Biz istənilən vaxt suverenliyi bərpa edə bilərik və heç kəs bizə mane olmayacaq və bu, baş verdi. Bu, 23 saat deyil, bir neçə saat davam etdi. Yalnız prosedurları yekunlaşdırmaq üçün 23 saat lazım idi, bu, 10 saatdan az davam etdi. Beləliklə, bu, onlara bir dərs oldu. İkinci Qarabağ müharibəsi dərs oldu. Biz ancaq bunu etdik və başqa heç nə etmədik. O zaman bizi kim dayandıra bilərdi? Əgər Qərbi Avropanın hansısa ölkəsində bəzi insanların qorxunc planları olsaydı, bizə kim mane ola bilərdi? Sərhəddəki ehtiyatda olan fransız polisi? Bu, bizi dayandıra bilərdi? Əlbəttə ki, yox! Biz özümüz dayandıq. Çünki biz Ermənistanın ərazisini istəmirik, bizim istədiyimiz yalnız öz ərazilərimizin tam və əbədi nəzarətimizdə olmasıdır.

Hikmət Hacıyev: Karlo Marino, İtaliyanın Milan şəhərində İtaliya-Azərbaycan Assosiasiyasının vitse-prezidenti, “Eurasianews”-un təsisçisi və direktoru.

Karlo Marino: Cənab Prezident, mənə verdiyiniz şərafə görə təşəkkür edirəm. Mən Azərbaycanın dostuyam, həm də Milanda İtaliya-Azərbaycan Assosiasiyasının vitse-prezidentiyəm. Sualım budur ki, İtaliya ilə Azərbaycan arasında münasibətlərin hazırkı durumu haqqında nə düşünürsünüz? Ölkələrimiz arasında yaşıl iqtisadiyyat sahələrində əməkdaşlıq imkanları mövcuddurmu? Çox sağ olun.

Prezident İlham Əliyev: Münasibətlər əladır. İtaliya bizim ən yaxın tərəfdaşlarımızdan və dostlarımızdan biridir. Avropa İttifaqında nəinki yaxşı və etibarlı tərəfdaşdır, bizim çox fəal siyasi əlaqələrimiz var. Mənim İtaliyaya səfərlərim və İtaliya Prezidentinin Azərbaycana səfəri tərəfdaşlığımızın gözəl nümunəsidir. Bu gün İtaliya Qarabağda və Şərqi Zəngəzurdə fəaliyyət göstərən aparıcı ölkələrdən biridir.

Əslində, İtaliya hazırda fəaliyyət göstərən şirkətlərin sayına görə Türkiyə şirkətlərindən sonra ikinci yerdədir. Onlar çox mühüm layihələr üzərində işləyirlər. Məsələn, mədəni irsin bərpası üzrə Ağdamda dağıdılmış Qarabağ Xanının sarayının, işğaldan azad edilmiş müxtəlif şəhərlərdə məscidlərin bərpası ilə məşğuldurlar. Beləliklə, iqtisadi əməkdaşlıq əladır. İtaliya bizim əsas ticarət tərəfdaşımızdır. Azərbaycan nefti isə İtaliyanın neft istehlakının əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Həm də hesab edirəm ki, Azərbaycan İtaliyaya qaz təchiz edən ölkələr arasında ikinci və ya üçüncüdür. Mən, sadəcə, əladır deyirəm. Həmçinin ADA və beş aparıcı İtaliya universitetinin birgə yaratdığı İtaliya-Azərbaycan Universiteti həm də dərin siyasi və mədəni əlaqələrə əsaslanır.

Yaşıl enerji ilə bağlı biz İtaliya şirkətləri ilə işləməkdən məmnun olacağıq. Bunu hələ ki, başlamamışıq. Amma burada potensial mövcuddur. Yeri gəlmişkən, enerji sahəsində İtaliya şirkətləri bizim

əsas tərəfdaşlarımızdır. Məsələn, məşhur “Ansaldo” şirkəti hazırda Mingəçevirdə tikilən 1300 meqavata yaxın gücü olan elektrik stansiyası üçün turbinlərin təchizatçısıdır. İtaliyanın digər şirkətləri, məsələn, “Maire Tecnimont” böyük sənaye sahəsinin podratçısı idi. Həmçinin neft emalı zavodumuzun təmirində bizə kömək edir. Beləliklə, bu, həqiqətən çox möhkəm və ildən-ilə böyüyən çoxşaxəli təməldir. Özünü Azərbaycanın dostu adlandırdığımız üçün təşəkkür edirəm. İtaliyada çoxlu dostlarımız var. Onların hamısına ən xoş salamlarımı çatdırmağımızı xahiş edirəm.

Hikmət Hacıyev: Əbdüləziz Məhəmməd Əl Hor, Qətərin Xarici İşlər Nazirliyinin Diplomatiya İnstitutunun direktoru, səfir.

Əbdüləziz Məhəmməd Əl Hor: Cənab Prezident, çox sağ olun. Əslində, mən soruşmaq istərdim ki, Azərbaycan karbohidrogen iqtisadiyyatına əsaslanan bir ölkə olduğundan struktur baxımından iqtisadi inkişafın ekoloji dayanıqlılığının tarazlaşdırılmasında üzləşdiyi əsas çağırışlar hansılardır? Bilirdim ki, bu suala qismən cavab vermişiniz. Ola bilsin, biz digər çağırışları da əlavə edərdik.

Prezident İlham Əliyev: Biz iqtisadiyyatımızı artıq müəyyən dərəcədə şaxələndirə bilmişik. Hazırda neft və qaz ümumi daxili məhsulun yarısından azını təşkil edir. Lakin ixracımızın təxminən 95 faizi neft və qazdır. Beləliklə, bizim əsas məqsədlərimizdən biri hazırda ixracımızı şaxələndirməkdir. Bu, asan olmayacaq. Çünki dediyim kimi, qaz hasilatı və ixracı artacaq. İqtisadiyyatın digər sahələrində ixrac üçün bizə bazarlar lazımdır. Bizim problemimiz ondan ibarətdir ki, müəyyən məhdudiyətlər və kvotalar səbəbindən Avropa bazarına, Avropa İttifaqının bazarına və sair yerlərə asan çıxışımız yoxdur. Bizim üçün əsas bazarlar qonşu ölkələrdir. İlk növbədə, Rusiya qeyri-enerji məhsulları üçün əsas bazarımızdır və həm də Türkiyə. İxracımızı şaxələndirmək üçün təkə məhsul istehsal etmək kifayət deyil, bizim çıxışımız da olmalıdır. Ancaq bunun üzərində işləyirik.

İqtisadiyyatımızın digər sahələrinə gəldikdə isə nəqliyyatla bağlı ümidlərimiz böyükdür. Artıq dediyim kimi, dəhlizlərin bu qovşağı böyük iqtisadi fəallıq yaradacaq. Həm də biz bu nəqliyyat marşrutlarını təkə asanlaşdırma və tranzit kimi deyil, həm də marşrutda sənaye qurmaq imkanı hesab edirik. Ona görə də ümid edirik ki, bölgədən istehsalçılar gəlib bu layihələri həyata keçirəcəklər. Biz indi Ələtdə azad iqtisadi zonanın fəal inkişaf mərhələsindəyik, zonada artıq rezidentlər toplaşır. Beləliklə, biz iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafı üçün əlimizdən gələni etməyə çalışırıq. Rəqəmsal transformasiya da onlardan biridir. Sənayenin inkişafı indi daha çox elmi yanaşmaya əsaslanır, çünki dediyim kimi, məşğulluq və Dördüncü Sənaye İnqilabına gəlincə, elə yeri gəlmişkən, Davos Ümumdünya İqtisadi Forumu Dördüncü Sənaye İnqilabı üzrə regional mərkəzlərdən biri kimi Azərbaycanı seçib. Bir sözlə, bu da gördüyümüz işlərə verilən qiymətin əlaməti idi. Bərpaolunan enerji mənbələri haqqında həqiqətən də müzakirə etmək üçün böyük potensial var. 157 gigavat potensial yalnız dənizdə mövcuddur. İndi bir çox şirkət bizimlə işləyir və dediyim kimi, bütün bunları mənimsəmək üçün şəbəkəmizi gücləndirməliyik. Ona görə də gələcəyin proqnozlaşdırıla biləcəyini düşünürəm.

Hikmət Hacıyev: Loren Vinatye, İsveçrə Humanitar Dialoq Mərkəzinin regional müşaviri.

Loren Vinatye: Günortanız xeyir. Əvvəlcə bir şərh vermək istərdim ki, mən humanitar dialoq mərkəzində işləyirəm. Bu, vasitəçilik təşkilatıdır və mən Sizinlə tam razıyam, daha az vasitəçi sülh prosesi üçün daha yaxşıdır. Ona görə də nə vaxtsa işimi dəyişə bilərəm. Sizə Türkiyə ilə bağlı bir sual vermək istərdim. Mən Ermənistanda tez-tez oluram və bəli, Ermənistan siyasi baxımdan dalana dirənib, iflic vəziyyətindədir. Necə düşünürsünüz, Azərbaycan Ermənistanın Türkiyə ilə daha çox körpü qurmasına imkan yarada, Ermənistana irəliyə doğru addım atması üçün lazım olan bu fürsəti verə bilərmi?

Prezident İlham Əliyev: Bəli, Ermənistan və Türkiyə münasibətlərinin normallaşması prosesi çərçivəsində hazırda iş gedir və biz bunu dəstəkləyirik. Biz açıq şəkildə bildirdik ki, Türkiyə-Ermənistan münasibətlərinin normallaşmasına tərəfdarıq. Yəqin bilirsiniz ki, Ermənistanın təkə Azərbaycana deyil, Türkiyəyə də ərazi iddiaları var və bu məsələ də mütləq həll olunmalıdır. Əminəm ki, bilirsiniz, Ermənistanın milli rəmzi Ağrıdağ dağıdır, onların “Ararat” adlandırdıqları dağ Türkiyədə yerləşir. Məncə, bu, qətiyyə qəbuledilməzdir. Mənim şəxsi fikrim belədir ki, onların cəmiyyətlərinə bu cür mesaj vermələri tamamilə yanlışdır.

Yadımdadır, bir dəfə Ermənistanın əvvəlki prezidenti Serjik Sarkisyardan məncə, onun partiyasının bəzi gənc üzvləri ilə görüşdə soruşmuşdular ki, indi “Artsax” adlanan ərazini azad etdik, bəs Qərbi Ermənistan? Onlar belə adlandırılar və bəziləri indi də Türkiyəni belə təqdim edirlər. Soruşurlar ki, bəs torpaqlarımız nə vaxt azad olunacaq? O dedi ki, “biz öz işimizi gördük, bu da sizdən asılıdır”. Bu, mənim uydurmam deyil, internetdə onun dediklərini, onun bu fikrini olduğu kimi tapa bilərsiniz. Məncə, erməni cəmiyyətinin ən böyük faciəsi budur ki, onlar həqiqətən Türkiyənin həmin hissəsini Türkiyədən ayırıb

Ermənistana birləşdirə biləcəklərini düşünüblər. Beləliklə, onlar özlərini çox yüksək qiymətləndirirdilər və bu, ən böyük problemdir. İndi onlar normallaşmaq istəyirlər və biz bunu dəstəkləyirik, lakin onlar bütün bu atributlardan qurtulmalıdırlar.

Azərbaycana gəldikdə isə, onlar öz konstitusiyalarını dəyişməlidirlər. Yenə deyirəm ki, mənim onların işinə müdaxilə etmək istəyim yoxdur, sadəcə, onların konstitusiyasında müstəqillik bəyannaməsinə istinad var, orada qondarma “Dağlıq Qarabağ” Ermənistanın bir hissəsi kimi qeyd olunur. Yaxşı, konstitusiyada belə bir istinad olduqda biz necə sülh müqaviləsini imzalaya bilərik? Yəni, mən deyəndə ki, konstitusiyamı dəyişməlisən, bu, mənim təkəbbürüm deyil və ya mən kobudcasına davranmağa çalışmıram. Çünki bu, ilkin şərtidir. Düşünürəm ki, bu milli rəmzi, Ağrıdağı dəyişdirmək lazımdır. Onların Ermənistanda çoxlu dağları var, başqasını bəyənib seçə bilərlər. Amma qeyd etdiyim kimi, təbii olaraq Azərbaycanla Türkiyə arasında bu məsələdə olduğu kimi, bir çox digər məsələlərdə də əlaqələndirmə var. Çünki Türkiyə və Azərbaycan global miqyasda, dünyada bir-birinə ən yaxın iki ölkədir. Bizi birləşdirən təkə Müttəfiqlik Bəyannaməsi deyil, bizi birləşdirən çox şey var. Yəni, Türkiyə-Azərbaycan birliyi regional təhlükəsizliyin və sabitliyin mühüm amilidir. İki prosesin paralel getməsinə dair bəlli mövqe var: Türkiyə-Ermənistan yaxınlaşması və Ermənistan-Azərbaycan normallaşması. Bu, bizim mövqeyimizdir. Bu, həm də Türkiyə Prezidentinin mövqeyidir. İdeal vəziyyət o ola bilər ki, bir gündə iki saziş imzalanar - Azərbaycanla Ermənistan arasında sülh sazişi və Ermənistanla Türkiyə arasında bütün kommunikasiyaların açılması ilə normallaşma sazişi. Bu, onilliklər boyu davam edən nifrətə son qoyan və səhifəni çevirərək normal inkişafa başlamaq imkanı olacaq. İrəvan rəsmilərindən nə eşidirik? Eşitdiklərimizi nəzərə alırıq. Həqiqi Ermənistanla mifoloji Ermənistan arasında fərq olmalıdır, biz bu xəbərləri nəzərə alırıq. Onlar həmin Ermənistanı tarixi adlandırırlar, amma mən bunu mifoloji adlandırırdım, çünki tarix manipulyasiya obyektinə olmamalıdır. Beləliklə, onlar tarix haqqında miflər yaratdılar, heç vaxt erməni etnik kökü olmayan tarixi şəxsiyyətləri öz tarixlərinə daxil etdilər. Deməli, bu, tarixi bir manipulyasiyadır və onlar bir anda bütün bu mifologiyaya inanmağa başladılar. Bu, faciə idi, çünki onlar mifologiya yaratdılar, dünyanın inanmasını istədilər və özləri inanmağa başladılar. Ermənilərin gənc nəslinin Türkiyə ərazisini ələ keçirəcəyini deyəndə, bu, təkə Serjik Sarkisyanın deyil, onu dinləyənlərin, ona bu sualı verənlərin ciddi psixoloji xəstəliyinin təzahürü idi. Beləliklə, indi Ermənistan hökumətinin sözdən hərəkətə keçəcəyini gözləyirik ki, ona əsasən öz qiymətimizi verək. Onlar başa düşməlidirlər ki, Türkiyə-Azərbaycan ittifaqı daş kimi möhkəmdir, bunu indi və gələcəkdə nəzərə almalıdırlar.

Hikmət Hacıyev: Bruno Maçaes, Portuqaliyanın “Flint Global” şirkətinin baş məsləhətçisi.

Bruno Maçaes: Günortanız xeyirli olsun. Mən bu müzakirələrdə çox toxunulmayan Avropa İttifaqı haqqında soruşmaq istəyirəm. Bəlkə də Avropa İttifaqı üçün yaxşı əlamət deyil. Bilirsiniz ki, təxminən ayyarım sonra seçkilər keçiriləcək. Beləliklə, yeni Avropa Parlamenti, yeni Komissiya, Avropa Komissiyasının yeni sədri, Avropa Şurasının yeni prezidenti, yeni yüksək nümayəndə, bəlkə müdafiə üzrə yeni komissar, enerji üzrə mühüm komissar seçiləcək. Siz enerji layihələrinin maliyyələşdirilməsi və müəyyən mənada ticarət sahəsində Avropa İttifaqı ilə bağlı bir az məyus olduğunuzu qeyd etdiniz. İstəyirəm ki, Siz Avropa İttifaqı ilə strateji münasibətlərin növbəti beş ili haqqında fikirlərinizi bildirəsiniz. Onlardan Azərbaycanla bağlı nə gözləyirsiniz?

Prezident İlham Əliyev: Bəli, gözləntilər Avropa İttifaqının (Aİ) siyasətini və ikitərəfli münasibətlərimizdə nəyə nail ola biləcəyimizi başa düşmək üçün sağlam düşüncəyə əsaslanır. Biz heç vaxt qarşıya çata bilinməyən hədəflər qoymuruq. Ona görə də biz heç vaxt Aİ-yə üzv olmağı qarşıya hədəf qoymuruq. Biz aydın başa düşürük və başa düşürük ki, bu, real deyil və heç vaxt olmayacaq, biz onların tələb etdikləri hər şeyi etsək belə. Türkiyə buna gözəl nümunədir. Türkiyə namizəd olduqdan sonra bir çox ölkə Avropa İttifaqına qəbul edildi. Amma Türkiyə əhalisinin müsəlman olması səbəbindən qəbul edilmədi, gəlin, çox ədalətli olaq. Biz həmişə çox açıq danışırıq. Türkiyənin bəzi meyarlara uyğun olmadığını söyləmək isə tamamilə əsassızdır. Deməli, bu, bir amil idi. Biz də bunu başa düşürük ki, biz də müsəlmanıq, onlar bizi heç vaxt qəbul etməyəcəklər. Niyə ısrar etməliyik? Gəlin, məqbul olan qarşılıqlı əməkdaşlıq mexanizmini işləyək. Düşünürəm ki, biz buna çox yaxın idik. Cənubi Qafqazda ayırıcı xətlər çəkmək cəhdlərini görəndə qədər çox yaxın idik. Məhz buna görə də biz Avropa Komissiyasının sədrinin, ABŞ Dövlət katibinin və Ermənistanın baş nazirinin Brüsseldə misli görünməmiş görüşü ilə bağlı narahatlığımızı ifadə etdik. Bu qurumun tarixində heç vaxt belə bir görüş olmayıb. Keçmiş Sovet İttifaqından olan hətta Ukrayna, Gürcüstan və Moldova ilə bu cür görüşlər olmadı, amma Avrasiya İqtisadi İttifaqının üzvü, Rusiyanın hərbi müttəfiqi, Rusiyanın hərbi bazasının olduğu Ermənistanla, İran və Türkiyə ilə sərhəndə Rusiyanın sərhəd qoşunları duran ölkə ilə keçirildi, dünyanın bu bölgəsində bir növ NATO olan Kollektiv

Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının üzvü ilə. Bununla bağlı haqlı narahatlığımız var idi. Çünki bizim dəqiq məlumatımız var idi ki, həmin görüşün hərbi komponenti var, biz hələ də inanırıq. Bu, nə dərəcədə reallaşıb, ya yox bilmirəm, amma bu, ciddi narahatlıq doğurur. Bundan əlavə, biz bilirik ki, Avropa İttifaqı Avropa Sülh Fondu adlanan qurumdan əhəmiyyətli maliyyə ayırmağı planlaşdırır. Əslində, bu, silah təchizatını maliyyələşdirən strukturdur. Sülh Fondu adlanır, amma, əslində, sülh deyil. Deməli, bu, yenə bizə qarşıdır və bu da narahatlıq doğurur. Deməli, bizim narahatlığımızın əsas amilləri bundadır. Təəssüf ki, yenə də Ermənistan başqa ölkələrlə və qurumlarla münasibətlərimizə müdaxilə edir. Adını çəkdiyiniz, əvəzlənəcək şəxs kimi - xarici siyasət üzrə ali komissarın adını deməsəm, cavabım dolğun və tam səmimi olmaz. O, Avropa İttifaqı bağıdır, qalanı cəngəllikdir demişdi və bu, ictimai bəyanat idi. O, hamımızı cəngəllik adlandırdı: Afrika, Asiya, Latin Amerikası. Avropa Parlamentinin deputatı, hətta Avropa Parlamentinin sədri belə desəydi, təəccüblənməzdim. Çünki məlumdur ki, Avropa Parlamenti islamofobiya və korrupsiya mərkəzlərindən biridir. Amma bunu Avropa İttifaqının diplomatiyasına cavabdeh olan şəxs deyir və Avropa Komissiyasında heç kim, ondan yuxarıda duranlar ona düzəliş etməyib. Heç kim demədi ki, cənab Borrel get bütün dünyanın qarşısında üzr istə. Sən bizə cəngəllik deyirsən, tamam. Ancaq cəngəllik olmasaydı, bağımız, bağçanız quruyardı. Bəs, necə ola bilər ki, işimizi həmişəki kimi davam etdirib özümüzü eşitməmiş kimi göstərə bilərik? Biz bunu deyirik və demişik, mən bunu açıq şəkildə deyirəm. Deməli, bunlar fundamental məsələlərdir. Bəli, bizim enerji sahəsində əməkdaşlığımız var. Bizdən kömək istədilər. Rusiyadan verilən qazda fasilə yarananda gəlib bizdən kömək istədilər. 2022-ci ilin iyulunda - Ukraynadakı müharibədən cəmi bir neçə ay sonra biz bəyannamələr imzaladıq. Bizdən təchizatı artırmağı xahiş etdilər. Dedik ki, yaxşı. Sərmayə qoymağa başladığı, onlara kömək etmək istədik və hələ də kömək etmək istəyirik. Kömək istəyənlər hər kəsə bizə etibar edə bilər. Amma biz də bizə adekvat münasibət görməliyik. Narahatlığımızı ciddi qiymətləndirmək, əslində, ölkəmizin və xalqımızın təhlükəsizliyidir. Biz işğaldan əziyyət çəkdik, Avropa qaçqınlarımıza göz yumdu. İndi Qarabağdan Ermənistana köçmüş insanlara kömək edirlər. Mən dəstəklədim, onlara kömək etmək kimi yaxşı bir iş görürlər. Altmış min, maksimum, çünki qalanları hərbiçilər idi. Bəs, bir milyon azərbaycanlı necə? Niyə onlara kömək etmədilər? Onlara kömək etməmələrinin səbəbi nə idi? Beləliklə, biz bu sualları veririk və cavab yoxdur. Yenə də regionun geosiyasətini başa düşərək biz addımlarımızı hansısa gözlənilən və təsəvvürlər üzərində deyil, real vəziyyət üzərində qurmalıyıq. Amma, eyni zamanda, hesab edirəm ki, bütün tərəfdəşlərlə, o cümlədən Avropa İttifaqı ilə açıq müzakirələr lazımdır. Əgər onlar Cənubi Qafqazda daha fəal olmaq istəyirlərsə, ərazisinə, əhalisinin sayına, iqtisadi potensialına görə ən böyük ölkə olan Azərbaycanı nəzərdən qaçıra bilməzlər. Azərbaycanı kənarda saxlamaq istəsələr, Cənubi Qafqazda əməkdaşlıq olmayacaq. Bu aydındır. Biz əməkdaşlığa hazırıq, lakin qarşılıqlı hörmətə və qarşılıqlı maraqlara əsaslanırıq. Cavabım belə olacaq.

Hikmət Hacıyev: Klaus Larres, Amerika Birləşmiş Ştatlarının Wilson Center / Chapel Hilldəki Şimali Karolina Universitetinin professoru.

Klaus Larres: Cənab Prezident, ətraflı fikirləriniz üçün çox sağ olun. Burada olmaq, əlbəttə ki, çox maraqlıdır. Ukrayna müharibəsinin necə həll ediləcəyinə dair fikirlərinizi eşitmək maraqlı olardı. Müharibələr sonu görünmədən uzanır. Bildiyimə görə, Çin Rusiya iqtisadiyyatına, həmçinin onun müharibə səylərinə töhfə verir, ABŞ Konqresində Ukraynaya dəstək paketi qəbul olundu. Avropada narahatlıq artmaqdadır ki, əgər Ukrayna məğlub olarsa, Putin Baltıqyanı ölkələrə, Polşaya tərəf baxacaq. Getdikcə gərginləşən, yaxşılaşmayan vəziyyət necə olacaq? Vəziyyəti necə düzəltmək olar? Azərbaycan nə edə bilər? Siz cənab Putinlə dünən görüşmüşünüz, Ukrayna müharibəsi və müharibəyə dair qərarlar barədə hər hansı müzakirələr, təkliflər olubmu? Çox sağ olun.

Prezident İlham Əliyev: Xeyr, dünən biz yalnız ikitərəfli məsələlərimizi və Cənubi Qafqazdakı vəziyyətlə bağlı məsələləri müzakirə etdik. Rusiya-Ukrayna müharibəsinin necə başa çatacağını bilmirəm. Əgər kimsə bilirsə, yəqin ki, Nobel Sülh Mükafatına namizəd olmalıdır. Düşünürəm ki, indi bunun necə başa çatacağını heç kim bilmir. Amma mən bunu belə deyirdim, nə vaxtsa bitəcək, çünki müharibələr gec-tez dayanır. Təcrübəmizdən deyə bilərəm. Biz 1994-cü ilin mayında atəşkəs sazişini imzalayanda, əslində, müharibə dayanmadı. Beləliklə, Rusiya ilə Ukrayna arasında oxşar bir vəziyyət ola bilər. Əgər onlar müharibənin aktiv fazasını dayandırmaq barədə razılığa gəlsələr, bu, müharibənin dayandırılmasına zəmanət olmayacaq. Zaman-zaman, yəni, işğal dövründə təmas xəttində gərginlik, təxribat qrupları olub, snayper döyüşümüz olub, bu və ya bir sıra digər çox təhlükəli hadisələr baş verib. Bizim təmas xəttimiz isə bugünkü təmas xəttindən və ya Rusiya ilə Ukrayna arasındakı döyüş xəttindən xeyli qısa idi. Təsəvvür edin ki, atəşkəs sazişi imzalanıb. Bu, sülhün gələcəyinin zəmanəti olacaq? Yox. Biz 28 il gözlədik və ondan

sonra suverenliyimizi güc yolu ilə bərpa etdik. Biz bunu haqlı olduğumuz və edə bildiyimiz üçün etdik. Bizim üçün bu, ölüm-dirim məsələsi idi. Biz o zaman əmin deyildik ki, kimlər Ermənistan tərəfindən çıxış edəcək. Fərqli variantlar ola bilərdi. Onların heç biri bizim üçün xoş deyildi. Amma o zaman biz bu barədə düşünmürdük, ya suveren ləyaqətimizi bərpa etməli, ya da hamımız ölməli idik. Bizim yanaşmamız belə idi. Gözlədik, güc topladıq, beynəlxalq arenada işlədik. Biz mövqeyimizi sübuta yetirməyə və təcavüzün qurbanı olduğumuzu izah etməyə çalışdıq, lakin bu, heç bir nəticə vermədi. Bəli, beynəlxalq qurumlar qətnamələr, qərarlar qəbul etdilər, amma bunlar icra olunmadı, icra mexanizmi yox idi. Beləliklə, biz bunu güc yolu ilə icra etdik. Dediym kimi, biz sülhü müharibə ilə gətirdik. Bu da bir seçimdir və bunun mümkün olduğunu nümayiş etdiririk. Odur ki, dediym kimi, praktiki cavabım yoxdur, məncə, bunun nə vaxt dayanacağını heç kim bilmir. Ancaq dayansa belə, təkrar olunmayacağına zəmanət yoxdur. Azərbaycan nə edə bilər? Heç nə. Tamamilə praktiki baxımdan heç nə. Biz Ukraynaya 30 milyon avrodan artıq humanitar və maliyyə yardımı etdik. Böyük Azərbaycan diasporunun olduğu və bir çox sosial infrastrukturun Azərbaycan tərəfindən bərpa edildiyi İrpen şəhərində yenidənqurma işləri aparırıq. Daha heç bir şey. Bizdən istənilsə də, biz Ukraynaya silah vermirik, bunu açıq şəkildə deyə bilərik, etməyəcəyik. Humanitar yardım - bəli, silah - yox, bu, mənim cavabımdır. Etnik, dini baxımdan bir-birinə çox yaxın olan iki xalq üçün bu, böyük faciədir. Müharibədən qaçmaq şansı var idimi? Məncə, var idi. Əvvəlki illərdə Ukrayna liderlərinin Rusiya ilə normal münasibətlər qurmaq şansı var idimi? Tam əminəm ki, var idi. Bəli, mən indicə Rusiya-Azərbaycan münasibətlərindən danışdım. Biz qonşuyuq. Biz güclü tərəfdaşlıq əlaqələri qurmuşuq. Biz bir-birimizin suverenliyinə hörmət edirik. Biz bir-birimizin işinə qarışmırıq. Rusiya ilə Ukrayna arasında belə ola bilməzdimi? Əlbəttə, mümkün idi. Ruslar Ukraynaya çox yaxın insanlardır. Niyə baş vermədi? Kimdir günahkar? Mənim fikrim var, amma bunu paylaşmayım. Amma məncə, 2000-ci ilin əvvəllərində şans əldən verildi. Ukraynanın güclü dövlət qurmaq şansı əldən verildi. Bu, mənim təcrübəmə və biliyimə əsaslanan şəxsi fikrimdir. Mən ilk prezidentdən başqa bütün Ukrayna prezidentlərini tanıyırdım və onlarla işləmişəm. Mən 2003-cü ildən bu kürsüdəyəm. Mən bir şey deyəndə bilirəm və təcrübəm olduğu üçün deyirəm, kimsə mənə nəşə deməyib. Mən Rusiya-Ukrayna münasibətlərində bir çox məqamların şahidi olmuşam: gərginlik, dostluq, düşmənçilik, lakin heç vaxt bu gün gördüyümüz səviyyəyə qədər çatmamışdı. Təəssüf ki, bu, faciəli vəziyyətdir və hər gün insanlar ölür. Dayandırılmalıdır. Kim dayandıra bilər? Mən bilmirəm. Yaddaşımdan bəzi epizodları açıqlaya bildiyim üçün maksimum dərəcədə açıq olmağa çalışdım.

Hikmət Hacıyev: Krzisztof Straçota, Polşanın Şərq Araşdırmaları Mərkəzində Türkiyə, Qafqaz və Mərkəzi Asiya şöbəsinin müdiri.

Krzisztof Straçota: Cənab Prezident, təşəkkür edirəm. Burada olmaq şərəfinə görə təşəkkür edirəm. Düzünü desəm, Sizdən soruşmaq istədiyim sualların çoxunun cavablarını eşitmişəm. Amma hər halda, Yaxın Şərqdəki vəziyyətlə bağlı sual verim. İranla İsrail arasında münaqişə nə qədər risklidir? İranın İsrailə çox yaxşı münasibəti olan qonşusu Türkiyə ilə isə çox dərin ittifaqı var. Düşünürəm ki, Yaxın Şərqdə baş verənlər Sizin üçün son dərəcə vacibdir. Vəziyyət nə dərəcədə ciddidir?

Prezident İlham Əliyev: Vəziyyətlə bağlı dediklərimi güman ki, bilirsiniz. Əlavə bir şey yoxdur. Qonşuluğa gəldikdə, bu, bizim coğrafiyamızdır, biz bu coğrafiyada yaşamağa öyrəşmişik. Bəlkə də Avropadan gələnlər üçün bu, çox riskli görünə bilər, amma bu, bizim həyatımızdır, biz onu dəyişə bilmərik. Beləliklə, biz bu coğrafiyada yaşamağa, təhlükəsizliyimizi, dövlətçiliyimizi, həyat tərzimizi qorumağa öyrəşmişik. Mən dəfələrlə müxtəlif auditoriyalarda demişəm ki, Azərbaycanda faktiki olaraq hər hansı ciddi potensial riskimiz yoxdur. Qarşılaşa biləcəyimiz bütün potensial risklər xaricdən gələ bilər. Biz nə etməliyik - qapılarımızı çətinlik törədənələrə bağlı, sadıq qonaqlara açıq saxlamalıyıq. Amma müşahidə edə biləcəyimiz odur ki, hər iki ölkə eskalasiyada maraqlı deyil və bu, yaxşı əlamətdir. Bəlkə də bu cür qarşılıqlı hücumlardan, bəlkə də hər iki tərəfin bu təxribatçı addımlardan çəkinməli olduğunu başa düşməsi lazım idi. Düşünürəm ki, dayanmaq üçün yüksək səviyyəli müdriklik nümayiş etdirdilər. Hesab edirəm ki, başqa mənbələrdən məsləhət olmasaydı belə dayanacaqdılar, çünki onların heç biri bunda maraqlı deyil. Bu, nə bu ölkələrin, nə də bu ölkələrin xalqlarının dünyanın öhdəsindən gələ bilməyəcəyi növbəti dağıdıcı qarşıdurma olacaq. Biz narahatlıq hiss edirik. Biz hadisələrin baş verdiyi coğrafiyada yaşayırıq, burada müharibələr həmişə qonşunuzla necə davranmaq üçün bir yol idi? Təəssüf ki, əsrlər boyu müharibələr və qan tökülmələri meydanı olub cənub, yoxsa şimal? Biz nə edə bilərik? O cümlədən Azərbaycan. Beləliklə, biz müharibəyə son qoyduq, indi tənəzzül baş verir. Nə qədər davam edəcəyini deyəcəyəm. Bunu heç kim bilmir. Təkcə bizdən asılı deyil. Əgər bizdən asılıdırsa, əbədi olaraq qalacaq. Amma bu, təkcə bizdən asılı deyil. Qafqazın bu bölgəsi, - Cənubi Qafqazı nəzərdə tuturam, - bir çox ölkələr üçün getdikcə daha cəlbedici

olur. Yerləşmə, təbii ehtiyatlar, qonşuluq vacibdir. Azərbaycan Rusiya və İranla həmsərhəd olan yeganə ölkədir. Başqa heç bir ölkənin onların hər ikisi ilə sərhədi yoxdur. Bu, bizim həyatımızdır, biz onu ləyaqətlə yaşayırıq.

Müstəqilliyimizə maksimum sadıq və mən hesab edirəm ki, bugünkü Azərbaycan bunun mümkün olduğu yaxşı nümunədir. Coğrafiyadan və çətinlikdən şikayətlər üçün bəhanə kimi istifadə edilməməlidir. Bilirsiniz ki, coğrafiyamız Avropadan fərqlidir, amma bu, bizim həyatımızdır. Biz müstəqil ölkə kimi yaşayıb uğur qazanmalıyıq ki, Azərbaycan xalqına seçimimizin, həyat tərzimizin regionda ən yaxşı olduğunu nümayiş etdirək. Biz bunu etməyə çalışırıq.

Hikmət Hacıyev: Nasir Obeydat, İordaniya Universitetinin prezidenti.

Nasir Obeydat: Cənab Prezident, ətraflı müzakirəyə görə təşəkkür edirəm. Yenə də suallarımın əksəriyyəti cavablandırıldı, amma Ermənistanla bağlı təcrübənizə əsaslanaraq başqa suallar verəcəyəm. Sizde də işğal təcrübəsi var. Qəzzada insanların çəkdiyi əziyyət haqqında nə düşünürsünüz? Ölkəniz nə edə bilər, nəzərə alsaq ki, Sizin İordaniyanın Kralı II Abdullah ilə yaxşı münasibətiniz var. Çünki Qəzzada söhbət insan amilindən və insanların əzabından gedir. Nəinki qətlər, həm də yeməyi, ərzağı olmayan insanlar var. Ona görə də bu mövzuda Sizin fikrinizi eşitmək istəyirəm.

Prezident İlham Əliyev: Hisslərimiz tamamilə aydındır. Bu faciəni izləyən bütün insanlar kimi, biz də eyni hisslər keçiririk. Sevdiklərini itirən ailələrlə, günahsız qurbanlarla bərabər, uşaqların necə öldüyünü görəndə kədərlənirik, hisslərimiz hər bir normal insanın hissləri ilə tamamilə eynidir. Biz nə edə bilərik? Mən artıq Rusiya-Ukrayna ilə bağlı sualda buna cavab verməyə çalışdım. Edəcəyimiz şey çox deyil. Biz regionun bir hissəsi deyilik və əgər region ölkələri qonşu ölkələrə heç nə edə bilmirlərsə, biz nə edə bilərik? Təəssüf ki, onlar da heç nə edə bilmirlər. Beləliklə, bu məsələ təəssüf ki, görünməmiş faciəyə və həqiqətən də görünməmiş ədalətsizliyə gətirib çıxarır. Hiss etdiyim budur. Amma biz real dünyada yaşayırıq. Biz kağızlara əsaslanan dünyada yaşamırıq. Əlimizdə 28 il ərzində kağızımız var idi. Dünyada ən nüfuzlu olan BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnaməsi idi. Nə olsun? Buna kim əhəmiyyət verirdi? Qoşunlarını çıxarmağı Ermənistandan tələb edən həmin qətnamələri qəbul edənlər belə onların həyata keçirilməsi üçün heç bir iş görmədilər. Bu qətnamələrlə nə etmək lazımdır? Özümüzü bu qətnamə ilə əhatə etməli idik. Biz silahı götürüb ölməyə getdik, elə də etdik. Bu, mənim digərlərinə edəcəyim tövsiyəmdir? Xeyr. Mən bir Prezident və Ali Baş Komandan kimi öz adımdan və eyni hissləri yaşayan, eyni dəyəri paylaşan 10 milyon azərbaycanlının adından danışırım. Biz bu hissləri işğal dövründə də, müharibə zamanı da yarana biləcək vəziyyətlərdə keçirmişik. İndi qeyd edirik ki, artıq dörd ildir torpağımızdayıq. Real siyasətin nəzərə alınması üçün bu, acı həqiqətdir. Həmrəylik olsun. Bu, işləkdir? Xeyr. Biz bunu 28 ildir üzərimizdə hiss edirik. Mən nə deyə bilərəm? Hər bir ölkə, icma rəhbərinin bu problemi necə həll etmək üçün öz yolu var. Həmişə danışıqlar aparmağa üstünlük verən liderlər var. Mən də istədim, amma sonra dedim ki, bəsdir. Tövsiyəm odur ki, etdiklərimizi təkrarlamayın. Sadəcə, sizinlə bölüşmək istəyirəm, siz soruşdunuz, nə hiss edirəm? Mən sizə vəziyyəti necə gördüyümü söylədim. Birlik, həmrəylik və sair. İnanmadığım bir şeyi demək istəmirəm. Yumruq. Yalnız dəmir yumruq.

Hikmət Hacıyev: Liliana Smieç, Macarıstan Varşava İnstitutu Ludovika Dövlət Xidmətləri Universitetinin Beynəlxalq Əlaqələr üzrə baş direktoru, Fond Şurasının sədri.

Liliana Smieç: Bu, mənim üçün böyük şərəfdir. Sualım çox qısaadır. Həyata keçirilən əməkdaşlıq strategiyasını nəzərə alaraq, Azərbaycanı Şərqi və Qərbi dünyası arasında ən əhəmiyyətli körpü kimi görürsünüzmü?

Prezident İlham Əliyev: Ən əhəmiyyətli körpü mənə çox təbəbbürlü səslənə bilər. Amma bəli, bu, bir növ mədəniyyətdir. Mən deyərdim, körpü ona görə ki, yerləşdiyimiz coğrafiya cəmiyyətinin həyat tərzinə, əhvali-ruhiyyəsinə mütləq təsir edib. Biz Avropada və dünyanın digər yerlərində olanda özümüzü rahat hiss edirik, çünki Azərbaycan cəmiyyəti əsrlər boyu hər iki sivilizasiyanın, yəni, İslam sivilizasiyasının və Avropa sivilizasiyasının dəyərlərini əhəmiyyətli dərəcədə mənimsəmişdir. Beləliklə, şübhəsiz ki, bu yer bizə nəqliyyat əlaqələrinin qurulmasında fəal olmağı dikte edir, çünki mövqeyimizdən istifadə etməsək, heç kim bizi bağışlamaz. Biz sərmayə qoymağa və tikintiyə başladığımız. Dediym kimi, tək dəmir yolu və limanlar tikmək kifayət deyildir. Biz ölkələr arasında körpülər qurmalıyıq. Mən dəfələrlə demişəm ki, tranzit olmaq istəyən hər bir ölkə, - hazırda görürük ki, tranzit ölkə olmaq istəyənlərin sayı getdikcə artır, - ilk növbədə, ölkələr arasında körpülər qurmalıdır. Çünki bilavasitə qonşu və qonşunun qonşusu ilə yaxşı münasibət qurmasan, heç vaxt tranzit ölkə olmayacaqsan. Onlar səndən yan keçəcək, səndən qaçacaqlar. Beləliklə, bizim Xəzərin şərqi sahilində yerləşən ölkələrlə, bir tərəfdən Mərkəzi Asiya ilə, digər tərəfdən isə Gürcüstan, Türkiyə və bir çox Avropa ölkələri ilə güclü əlaqələrimiz var. Rusiya və İranla Şimal-Cənub

marşrutu üzrə, habelə Şərq-Qərb qovşağından və əlaqədən danışmağımızın səbəbi budur. Bu qonşulardan yalnız biri ilə problemimiz olsa, bu, işə yaramayacaq və həyatımızı yaxşılaşdıracaqmı? Əlbəttə, yox.

Dediyim kimi, biz özümüzü xarici potensial risklərdən qorumalıyıq və bu, uğurumuzun təminatı olacaq. Çünki daxildə, dediyim kimi, narahatedici məqamlarımız yoxdur. İndi Rusiya-Ukrayna müharibəsindən sonra siyasi vəziyyət dəyişməkdədir. Belə ki, coğrafiyamıza əvvəlkindən daha çox ehtiyac var. Şimal-Cənub nəqliyyat marşrutundan danışırıq, bu layihə 20 ildən çoxdur müzakirə olunur. Dediyim kimi, Azərbaycanda da altı-yeddi milyon ton yük daşına bilən dəmir yolumuz var. İndi qonşularımıza bu yolun 15 milyon, bəlkə də 30 milyon ton potensialı lazımdır. Eynilə, Rusiya-Ukrayna müharibəsi Belarus və Polşa vasitəsilə tranzit problemlərinə səbəb oldu və Orta Dəhliz əvvəlkindən daha çox diqqət cəlb etdi. Vəziyyət dəyişəcək? Təbii ki, dəyişəcək. Heç bir şey əbədi deyil, lakin biz nəqliyyat layihəmizlə bu situativ dəyişiklikdən faydalanmağa çalışmamalıyıq. Biz müvafiq tarifləri, rəqəmsal nəqliyyat sistemi olan, proqnozlaşdırıla bilən əməkdaşlıqla elə bir platforma yaratmalıyıq ki, bütün sanksiyalar və qadağalar götürüldükdən sonra da bu yoldan istifadə edilsin. Beləliklə, biz bunu etməyə çalışırıq.

Hikmət Hacıyev: Krşevan Antun, Xorvatiyanın İnkişaf və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunun baş əməkdaşı.

Krşevan Antun: Zati-aliləri cənab Prezident, çox sağ olun. Burada olmaq şərəfidir. Sizin nitqinizi dinləyərkən mən Xorvatiyadakı tariximizi xatırladım. Bizim ortaq cəhətlərimiz çoxdur: ərazimizin 20 faizi işğal edilib, yüz minlərlə qaçqınımız olub. Odur ki, mən şəxsi cəsarətinizə və ölkənizi azad etdiyinizə görə Sizi və Azərbaycan xalqını təbrik etmək istəyirəm. On ildən artıqdır ki, Azərbaycana gəlib-gedirəm. Mən yeni enerjinin şahidiyəm və inanıram ki, indi Sizin ölkənin yüksəlişi üçün ən münasib vaxtdır. Sizə uğurlar arzulayıram. Beləliklə, qısa bir sual: Enerji layihələrinin, TANAP və TAP layihələrinin genişləndirilməsi baxımından, Adriatik-İon kəmərinə nəzərə alaraq, TAP kəmərinə qoşulmaq planı varmı? Çünki bu, Azərbaycan qazının Xorvatiyaya çatdırılmasını təmin edə bilər. Çox sağ olun.

Prezident İlham Əliyev: Əvvəlcə, ölkəmiz haqqında dediyiniz xoş sözlərə görə təşəkkür edirəm. Bunu yüksək dəyərləndirirəm. Adriatik-İon boru kəməri ilə bağlı qeyd edirəm ki, onun qarşısında ciddi problemlər var. Birincisi, bu layihə Avropa İttifaqının ümumi maraq layihələri siyahısına daxil deyil. Ona görə də ona dəstək yoxdur. İkincisi, çox çətin bir ərazidə belə infrastruktur layihəsi qurmaq üçün həmin layihənin üç ölkəsinin istehlak edə biləcəyi təbii qazın həcmi çox aşağıdır. Siz məndən yaxşı bilirsiniz ki, orada dağlar var və sair. Deməli, bu günə qədər həyata keçirilməməsinin səbəbi budur. Alternativ varmı? Bəli, alternativ var və biz bunun üzərində işləyirik. Təbii ki, əgər kimsə Adriatik-İon boru kəmərinə tikəcəksə, biz birmənalı olaraq tədarükə başlayacağıq, çünki bizim əlavə qaz ehtiyatlarımız var. Əgər bu, baş verməsə Xorvatiyaya, oradan isə sizin qonşularınıza – Bosniya və Herseqovinaya və Monteneqroya çıxış Macarıstan ərazisindən ola bilər. Çünki biz Macarıstana qaz tədarükünü artıq bir neçə ay əvvəl başlamışıq. Düşünürəm ki, sizin bazara da daxil olmağın yolu budur. Bildiyimə görə, Xorvatiya və Azərbaycan hökumət nümayəndələri artıq bununla bağlı məsləhətləşmələr mərhələsindədirlər. Ona görə də hesab edirəm ki, bu, daha real yoldur, çünki artıq dediyim kimi, biz fiziki olaraq Macarıstandayıq. Biz faktiki olaraq Bolqarıstan vasitəsilə də artıq Serbiya bazarına daxil olmuşuq ki, bu da digər qonşular üçün marşrut ola bilər. Ona görə də düşünürəm ki, biz daha tez və daha az xərclə həyata keçirilə bilən variantları araşdırmalıyıq.

Hikmət Hacıyev: Con Roberts, Böyük Britaniyanın Methinks şirkətinin enerji təhlükəsizliyi üzrə mütəxəssisi.

Con Roberts: Bu gün bizim burada olmağımıza və sülh prosesində göstərdiyiniz səylərə görə çox sağ olun. Sizin və ermənilərin razılığa necə nail ola biləcəyinizi gözləmək çox çətin idi. Odur ki, nisbətən tezliklə buna nail olacağınıza dair fikirləri eşitmək çox ruhlandırıcıdır. Buna görə təşəkkür edirəm. Soruşmaq istədiyim sual, əslində, COP və enerji keçidi ilə bağlıdır. Sizcə, Azərbaycanın öz enerji keçidi yolunda bərpaolunan enerji mənbələri ilə mədən yanacaqları, xüsusilə də təbii qaz arasında nisbət nədir?

Prezident İlham Əliyev: Düşünürəm ki, mən artıq ənənəvi yanacaq və bərpaolunan mənbələr arasında düzgün tarazlıq haqqında məsələyə toxunmuşam. Hesab edirəm ki, Azərbaycan bunun gözəl nümunəsidir, çünki nəhəng təbii qaz yataqlarına malik olmaq bizim üçün ən azı 100 il ərzində özümüzü və müvafiq tərəfdaşlarımızı təmin etməyə kifayət edəcək. Biz, eyni zamanda, bərpaolunan enerji mənbələrinə investisiyalar cəlb etdik. Sadəcə, onu qeyd edirəm ki, Günəş və küləyin olması bizim üçün böyük bir vəsildir. Bakılılar gecə-gündüz əsən küləkdən bəzən şikayətlənirlər. Təxminən ildə 300 gün külək əsir, amma indi o, Xəzər dənizindən nəinki təmiz hava, həm də təmiz enerji gətirəcək. Ona görə də düşünürəm ki, bir neçə ildən sonra biz dediklərimin şahidi olacağıq. Daha əvvəl qeyd etdiyim kimi, artıq başlayan və

layihələndirilən təşəbbüslər var. Biz mədən yanacağından yaşıl enerjiyə keçid baxımından lider ölkələr sırasında olacağıq. Biz elektrik enerjisinə olan tələbatımızı bərpaolunan enerji mənbələri ilə təmin etməyi və ehtiyacı olanlara qaz ixrac etməyi planlaşdırırıq. Çox sağ olun.

Hikmət Hacıyev: Reyçel Rudolf, Amerika Birləşmiş Ştatları Zhuhai Campus-Pekin Normal Universitetində sosial elmlər üzrə köməkçi professor, tədqiqatçı.

Reyçel Rudolf: Salam cənab Prezident. İkinci dəfə burada olmaqdan şadam. Mən çox konkret bir sual vermək istəyirəm. Professor Çianqın Azərbaycan-Çin münasibətləri ilə bağlı sualından irəli gələrək, mən Azərbaycanda daha çox elektrik nəqliyyat vasitələrinin inkişafı ilə maraqlanıram. Bilirəm ki, bu, keçən ay müzakirə edilən məsələdir. Azərbaycanın yerli elektrik nəqliyyat vasitələri bazarının inkişafından danışarkən, Çinin konkret olaraq bu məsələdə hansı rol oynadığını görürsünüz? Çox sağ olun.

Prezident İlham Əliyev: Çox sağ olun. Biz Çini bu prosədə əsas tərəfdaşımız hesab edirik. Bir neçə Çin şirkəti ilə çox məhsuldar danışıqlar apardıq. Düşünürəm ki, artıq qərar BYD şirkətinin xeyrinə verilib, o, tezliklə elektrik avtobuslarının və digər nəqliyyat vasitələrinin istehsalına başlayacaq. Həmçinin düşünürəm ki, əməkdaşlığımızda ilk addım kimi BYD-dən xeyli sayda elektrik avtobuslarının alınması üçün müqavilə də imzalanıb və ya tezliklə imzalanacaq. Eyni zamanda, bildiyimə görə, dövlətimizin Azərbaycanda istehsalatdan alacağı zəmanətli sayda elektrik avtobusları da var. Belə ki, elektrik avtomobilləri ilə bağlı planlarımız təkcə onları almaq deyil, burada istehsalat yaratmaq idi, çünki bizim artıq müxtəlif istehsalçıların avtomobillərini yığan bir neçə müəssisəmiz var. Çox güman ki, yüzlərlə avtobusa ehtiyacımız olacaq, eyni zamanda, BYD-nin müxtəlif növ elektrik avtomobillər istehsalı sahəsində çox məşhur olduğunu nəzərə alırıq. Düşünürəm ki, bazar üçün bu, həm də böyük üstünlük olacaq. Artıq müqavilə bağlanıb. Sənədləşmə prosesinin nə yerdə olduğunu deyə bilmərəm, amma qərar verilib. Beləliklə, biz ilk avtobusları yəqin ki, COP-dan əvvəl idxal etməyi planlaşdırırıq. Hesab edirəm ki, bu, bizim gündəliyimizi beynəlxalq ictimaiyyətə yaxşı nümayiş etdirmək üçün gözəl nümunə olacaq.

Hikmət Hacıyev: Voijeç Goreçki, Polşanın Şərqi Tədqiqatları Mərkəzinin baş elmi işçisi.

Voijeç Goreçki: Çox sağ olun. Sualım turizm, habelə Gürcüstandakı Azərbaycan icması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edən Azərbaycanın sərhədlərinin yenidən açılması perspektivləri ilə bağlıdır. Xüsusilə də Gürcüstanla quru sərhədini nəzərdə tuturam. Çox sağ olun.

Prezident İlham Əliyev: Biz təhlükəsizlik, regional inkişaf riskləri və sair haqqında danışdıq. Ətrafımızda qeyri-sabitliyin müxtəlif sahələrini görürük. Quru sərhədinin bağlı saxlanması qərarı COVID səbəbi ilə verilib. Biz hələ də formal olaraq karantin mərhələsindəyik, amma, eyni zamanda, açıq deməliyə ki, sərhədlərin bağlı qalması qərarı təkcə buna əsaslanmır. Biz indi görürük ki, artıq bir müddət keçdikdən sonra sərhədlərin bağlı olması Azərbaycanda təhlükəsizliyi gücləndirib. Əvvəlki dövrlərdə belə hallar çox olub, bəziləri açıqlanıb, digərlərini ictimaiyyətləşdirməmişik. Kənardan ciddi təhlükə və problemlərlə üzləşirdik. Bütün potensial risklərimizin kənardan ola biləcəyini deyəndə, məhz bunu nəzərdə tuturdum. Məncə, təfərrüatlara çox varmasam, başa düşəcəksiniz. Amma Prezident, milli təhlükəsizlik məsələləri ilə gündəlik məşğul olan bir şəxs kimi deyə bilərəm ki, biz sərhədlərimizi bağladıqdan sonra milli təhlükəsizliyimiz üçün çox böyük faydalar gördük və bu, realıqdır. Bəli, insanlar bunu nəzərə almalıdırlar. Biz başa düşürük ki, Azərbaycanda insanlar üçün, eləcə də qonşuluğumuzda yaşayan azərbaycanlılar və başqa millətlər üçün narahatlıq var, lakin milli təhlükəsizlik bütün digər hissələrdən və ya bütün digər səbəblərdən üstün olmalıdır. Xüsusən də şimal sərhədimizdə müharibə, cənub sərhədimizdə böhran olduğu bir vaxtda. Ətrafda isə yağışdan sonra göbələk kimi yaranan yeni münafişə zonası var və mən hesab edirəm ki, Azərbaycan xalqı bunu başa düşür.

Turizmlə bağlı deyə bilərəm ki, turistlərin sayı ildən-ilə artır. Yəqin ki, bu il Azərbaycana daxil olan xarici qonaqların sayı COVID-dən əvvəlki səviyyəyə çatacaq. Bu ilin ilk üç ayında ölkəyə gələn əcnəbilərin sayı 24 faiz artıb. Beləliklə, bu tendensiya ilin sonuna qədər davam edərsə, Azərbaycana üç milyondan çox əcnəbi gələcək ki, bu da COVID-dən əvvəlkindən çoxdur. Yəni, turizm üçün əslində, heç bir fərqi yoxdur. Bəli, Azərbaycandan maşınla qonşu ölkələrə getmək istəyən bəzi insanlar üçün bu vəziyyət əlverişsizdir. Biz bunu başa düşürük. Sərhədin o biri tərəfində, Dağıstanda, Gürcüstanda və İranda yaşayan azərbaycanlılar üçün əlverişsizdir - bildiyiniz kimi, bütün sərhəd boyu qonşu ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların əhatəsindəyik. Amma biz məsuliyyətli olmalıyıq. Deməli, quru sərhədinin açılması ilə bağlı məqam hələ ki, yetişməyib.

Hikmət Hacıyev: Rik Faun, Böyük Britaniya Müqəddəs Andrews Universitetinin professoru.

Rik Faun: Çox sağ olun, cənab Prezident. Bu misilsiz marafon sual-cavab sessiyasında Qarabağın minalardan təmizlənməsi məsələsinə toxunmamışıq. Bu səfərlərin çox faydalı cəhətlərindən biri hamımız

üçün hələ də qalmaqda olan dəhşətli faciəni gözlə görmək imkanındır. Qısa məlumat verə bilərsinizmi ki, bu problemin əhatəsi nə qədərdir və bu, Qarabağa səfər çərçivəsində görəcəyimiz nəhəng infrastrukturun yaradılmasına hansı təsiri göstərir? Həmçinin beynəlxalq birlik Azərbaycanı kömək üçün nə edə bilər? Böyük Britaniyadan dəstək olduğunu bilirəm, amma bu, sadəcə, Azərbaycanın öz öhdəsinə buraxılmış bir məsələ olmamalıdır. Çox sağ olun.

Prezident İlham Əliyev: Çox sağ olun. Münaqişədən sonrakı yenidənqurma ilə bağlı bu ən mühüm məsələdə bizə kömək edən Böyük Britaniyaya və digər tərəfdaşlara çox minnətdarıq. Təəssüf ki, Azərbaycana qarşı müharibə davam edir. Mən Rusiya-Ukrayna müharibəsi ilə bağlı sualı cavablandırarkən dedim ki, atəşkəs, hətta müharibənin bitməsi son deyil. Qeyd edim ki, müharibədən sonra minaların partlaması nəticəsində 350-dən çox insan həyatını itirib və ya ağır yaralanıb. Onların əksəriyyəti mülki şəxslərdir. Təəssüf ki, bu rəqəm artacaq, çünki Ermənistanın əllərində olmadığına görə bizə verməkdən imtina etdiyi və nəhayət verməyə razılaşdığı qeyri-dəqiq mina xəritələri əldə etmişik. Dəqiqlik müxtəlif hesablamalardan asılıdır və təxminən 25 faizə bərabərdir. Minatəmizləmə həm də yenidənqurma üçün ən böyük maneədir, çünki minalardan təmizlənmədən biz nəinki insanları, hətta texnikanı daşıya, nə də yol çəkə bilərik. Resurslarımız məhduddur. Ərazilərin minalardan təmizlənməsi üzrə Dövlət Agentliyimizdə kadrların sayını artırırıq. Eyni zamanda, Müdafiə Nazirliyimizdə minatəmizləyənlərdən ibarət bir neçə hərbi hissə yaratmışıq, amma yenə də bu, kifayət deyil. Bu, Avropa İttifaqının bizə kömək edə biləcəyi məsələlərdən biri ola bilər və biz bu məsələni qaldırmışıq. Hətta dedik ki, pul vermək istəmirsinizsə, pulu gəlib minatəmizləyən şirkətə verin, əgər kömək etmək istəyiniz varsa. Əslində, bu, ədalətli ola bilər, çünki onlar artıq Ermənistan üçün böyük dəstək paketinin olduğunu bəyan ediblər. Erməni ərazisi işğal və viranə obyektinə olmasa da, 2,6 milyard ABŞ dolları ayırmaq istəyirlər. Amma Azərbaycana gəldikdə, təəssüf ki, fərqli yanaşmanın şahidi oluruq. İstənilən ölkə və ya şirkət, həmçinin QHT-lər, bəzi donor təşkilatlar bizə kömək etsəydilər minnətdar olardıq. Bizə daha çox təlim keçmiş kadr lazımdır. Bizə daha çox insan lazımdır və təbii ki, maddi dəstək verilsə, çox minnətdar olacağıq. Olmasa, işləri yenə də olduğu kimi davam edəcəyik. Hər il biz minatəmizləmə agentliyinə büdcəmizdən təxminən 60-70 milyon ABŞ dolları ayırırıq. Yetərli deyil, lakin artırmırıq. Səbəbi maddi imkanımızın olmaması deyil, əslində, təlimlənmiş heyətin çatışmazlığıdır, çünki küçədən adam göndərə bilmirsən. Bu, təhlükəli işdir. Yaxşı hazırlıq keçməlidirlər. Bu məsələni qaldırdığımız üçün sizə təşəkkür edirəm.

Hikmət Hacıyev: Kamran Boxari, ABŞ-ın Nyu-Laynes Strategiya və Siyasət İnstitutunda Avrasiya təhlükəsizlik və rifah portfelinin direktoru.

Kamran Boxari: Çox sağ olun, Zati-aliləri cənab Prezident. Burada olmaq şərəfidir. Səmimiyyətinizdən və hamı ilə səxavətlə bölüşdüyünüz fikirlərdən çox zövq aldım. Mən həqiqətən bunu nəzərdə tuturam və ölkənizin ərazisinin azad edilməsinə, COP29-a qədər əldə etdiyi hər bir nailiyyətə görə Sizi təbrik edirəm. Həmçinin gələcək üçün ən xoş arzularımı çatdırıram. Vermək istədiyim suala toxundunuz, amma bir az fərqli tərzdə soruşacağam. Riskdən danışdıq, əlaqələr haqqında danışdıq. Siz Şimal-Cənub dəhlizini qeyd etdiniz. Siz Orta Dəhlizdən danışdınız. Hazırda ölkənin şimalında və təbii ki, cənubunda böyük dəyişikliklər baş verir. Qeyd etdiyiniz kimi, münaqişələr var, lakin İranla onun düşmənləri arasında proseslərin nəzarətdən çıxmasını gözləmirsiniz. Amma İran da daxildə dəyişikliklərdən keçir. Eyni zamanda, qeyd etdiniz ki, Siz və heç birimiz Ukraynadakı müharibənin nə vaxt bitəcəyini proqnozlaşdırma bilmirik. Ancaq müharibə nə qədər uzun sürərsə, fəsadları daha ciddi olacaq. Siz bu strateji mühtin ölkənizin gələcəyə istiqamətləndirilməsinə və qarşımıza qoyduğunuz məqsədlərə nail olunmasına təsirini necə görürsünüz? Çox sağ olun.

Prezident İlham Əliyev: Əslində, mən hesab edirəm ki, regionda ən pis vəziyyət olmasa belə, bu çətin mühtidə necə hərəkət etməyin ən yaxşı yolu əvvəlcədən olduğu kimidir. Düşünürəm ki, əsas üsul və əsas həll yolu ədalətli və düzgün olmaqdır. Qonşularımızla yaxşı, bəzən də gözəl münasibətlər qura bilmişik. Uğurun əsasını bunda görürəm. Çünki onlar bizə etibar edə bilərlər və bilirlər ki, bizdən heç bir sürpriz olmayacaq. Ukraynaya münasibətdə bu ölkənin ərazi bütövlüyünə dəstəyimiz dəfələrlə ifadə olunub və bu, bizim mövqeyimizdir, harada danışdığımızdan asılı olmayaraq, bunu gizlətmirik. Eyni zamanda, Rusiya ilə dostluq və strateji tərəfdaşlıq münasibətlərimiz də bu müharibədən əziyyət çəkməyib və zərər görməməlidir. Bu da bizim milli maraqlarımızı əsas götürən hökumətimizin mövqeyidir.

Mən Azərbaycanın təhlükəsizliyinə, inkişafına və sabitliyinə cavabdehəm. Bunun üçün nə lazımdırsa, prinsiplər əsasında edirəm və biz heç vaxt düzgün, doğru və qanuni hesab etmədiyimizi etmirik. Beynəlxalq hüquq baxımından mükəmməl hesab etmədiyimiz bir şey etmirik. Çünki başqalarının pozmasını istədiyiniz qaydaları özünüz pozursunuzsa, bu, susuz səhraya aparan yolun, sadəcə,

başlanğıcıdır və digər qonşularla da eynidir. Artıq İsrailə yaxşı münasibətlərimizdən bəhs olundu. Bəli, elədir. Biz bir-birimizi dost hesab edirik. Bu, bizim İran və ya Fələstinlə münasibətlərimizə təsir edən amil olmamalıdır. Mövqeyim tamamilə birmənalıdır. Yenə də beynəlxalq hüquqa əsaslanaraq, biz Fələstin xalqının öz dövlətinə sahib olmaq istəklərini tam dəstəkləyirik. Biz müxtəlif qurumlarda, o cümlədən İslam Əməkdaşlıq təşkilatlarında təşəbbüslərlə çıxış etmişik və ya bir çox hallarda müxtəlif tədbirlərdə iştirak etmişik. Biri digərini istisna etməməlidir. Ədalətli olmalısan, addımlarını, bəyanatlarını beynəlxalq hüquq əsasında qurmalısan. Hər şeyi milli maraqlara uyğun etməli, milli maraqlara zidd heç nə etməməlisiniz. Bölgədə xarici tərəflərin ölkənin şahmat taxtasındakı fiqurları hərəkət etdirməsi və bunun hansı nəticələrə gətirib çıxardığı hallar olub - faciə ilə nəticələnib. Xarici güclərin öz milli maraqları var və onlar mütləq sizin maraqlarınızla üst-üstə düşmür. Əgər üst-üstə düşsə yaxşıdır. Yoxsa biz imtina edirik, biz heç vaxt Azərbaycana potensial təhlükə yarada biləcək heç bir təşəbbüsə qoşulmamışıq və İranla, Rusiya ilə, Gürcüstanla, Avropa ilə, qardaş Türkiyə ilə münasibətlərimizdə həmişə ədalətli olmuşuq. Uğur qazanmağımızın səbəbi də budur. Ona görə də heç kim bizdən istəmədiyimiz bir şey gözləmir və bu, artıq əməkdaşlıq formatıdır. Həm də vacib olan odur ki, biz heç vaxt səbəb olmadan heç kimə qarşı heç nə etmirik. İndi bəzi ölkələrdən Azərbaycana qarşı əsassız hücumlarla üzləşirik. Biz cavab veririk. Bu ölkələr, əslində, Azərbaycana qarşı soyuq müharibəyə başlayıblar. Dedik ki, yaxşı, biz bunu qəbul edirik və eyni şeyi təkrarlayırıq. Biz də eyni şeyi edirik və qırmızı xətləri keçmirik, sonuncu körpünü yandırmırıq. Amma biz cavab verəcəyik. Amma biz heç vaxt birinci başlamayacağıq, Ermənistanla da münasibətlərdə eyni idi. Biz onlara hücum etmədik, işğal etmədik, qovmadıq, bunu onlar etdilər və cavabını aldılar. Bəli, 28 ildən sonra, amma hər halda. Buna görə də bu barədə fikirlərimi sizinlə bölüşməyə davam etsəm, yəqin ki, daha dörd saat tələb olunacaq. Odur ki, bununla yekunlaşdırım. Düşünürəm ki, artıq dediklərim kifayətdir və səbirlə dinlədiyiniz üçün sizə minnətdaram. Sizə uğurlar və Laçına maraqlı səyahət arzulayıram.

X X X

Sonda xatirə şəkli çəkdirildi.

AZƏRTAC
2024, 24 aprel